

SOCIALINĖS PROBLEMOS L. KONDRATAVIČIAUS (VL. SYROKOMLĖS) GAVENDOSE

S. KABELYTĖ

Liudvikas Kondratavičius (Vladislavas Syrokomlė) gyveno ir kūrė XIX a. viduryje (1823—1862), audringų revoliucinių kovų laikotarpiu. Rašytojas mirė, iki 1863 m. sukilimo belikus 4 mėnesiams, todėl jis išgyveno šio reikšmingo revoliucinio įvykio brandimo nuotaikas. Aktyviai reaguodamas į kiekvieną pažangų visuomenės gyvenimo reiškinių, Vl. Syrokomlė savo kūrybą gaivino aktualiomis problemomis. Todėl ryškiai nuskambėjo jo protestas prieš esamą tikrovę, jo duota visuomenės gyvenimo kritika. Dar 1880 m. rusų rašytojas N. Aksakovas kėlė Syrokomlės kūrybos liaudišką, demokratinį pobūdį. „Kaip poetas, L. Kondratavičius gyveno vienu gyvenimu su ta pačia liaudimi, kuri jam buvo betarpiškas įkvėpimo šaltinis, jo išgyvenimų, vėliau pavirtusių dainomis, saugotojas. Kondratavičių, gal būt, labiau, negu kurį nors kitą rašytoją, galima laikyti liaudies poetu, kaimo „lyrininku“, kaip jis vadinosi“¹. Savo pažangia, artima liaudžiai kūryba Vl. Syrokomlė nusipelnė demokratinio rašytojo vardą.

Vl. Syrokomlės literatūrinė veikla buvo intensyvi ir gana įvairiapusiška — jis ir poetas, ir literatūros istorikas, ir puikus, iki šiol ne tik nepalengktas, bet ir nepakartotas Lenkijos Renesanso poetų, rašiusių lotyniškai, vertėjas. Kaip grožinės literatūros kūrėjas, pasireiškė visuose žanruose: epe, lyrikoje ir dramoje.

Syrokomlės kūryba pasižymi problematikos įvairumu. Šalia asmeninių išgyvenimų, meilės, gamtos motyvų svarbią vietą jo kūryboje užima istorinės bei patriotinės temos. Bet visų reikšmingiausia yra socialinė Vl. Syrokomlės kūrybos problematika.

Socialinė tema ryškiausia jo gavendose, kur atsispindi liaudies ir nusigyvenusios šlėktos gyvenimas, jų interesai. Jose, daugiau kaip savo lyrikoje ar dramose, Syrokomlė kelia pažangias, demokratines idėjas.

Gavendos sudaro tą jo kūrybos dalį, kuri savo bendražmogiškaisiais demokratiškaisiais ir humaniškaisiais siekiais liko aktuali ir šiandien, praėjus daugiau kaip šimtui metų po jų sukūrimo. Jos užima svarbiausią vietą Vl. Syrokomlės kūryboje tiek savo pažangiu idėjiniu turiniu, tiek ir menine forma, išplaukiančia iš šio žanro savumų.

Literatūrinėje kritikoje apie gavendą beveik nėra medžiagos, išskyrus trumpus šio žanro aptarimus kai kuriose lenkų buržuazinėse enciklopedijose. P. Chmeliovskio žodžiais, gavenda yra eiliuota epinė forma, kuria perteikiamas artimų draugų pasikalbėjimas. Jos turinys būna nereikš-

¹ Н. Аксаковъ. Людвигъ Кондратовичъ.— «Русская мысль», М., № 880, кн. I, стр. 13.

mingas, kartais anekdotinio ar net vulgaroko pobūdžio, dažniausiai iš Lenkijos praeities. Stilius paprastas, kartais stačiokiškas, su linksmais priežodiniais išsireikškimais, kurie perpinti lotyniškais žodžiais... Pirmąja gavenda lenkų literatūroje esą galima laikyti A. Mickevičiaus „Nuotyki Upytėje“².

Panašiai gavendą apibūdina ir A. S. Bemas, kuris pabrėžia gavendos žanro liaudiškumą. Jis pirmąją gavendą lenkų literatūroje laiko A. Mickevičiaus „Poną Tada“³.

Terminas „gavenda“ yra kilęs iš lenkų kalbos veiksmažodžio „gawędzić“ — kalbėtis, plepėti, praleidžiant laisvalaikį; „gawędziarz“ — žmogus, kuris be reikalo daug kalba, pasakodamas įvairius niekniekius. Seniau Lenkijoje būdavę tokių pasakorių (gavendininkų), kurie keliaudavę iš namų į namus su savo anekdotais ir įvairių nuotykių pasakojimais. „Gavendininku“ buvo laikomas ir tas, kuris savo kalbėjimu trukdė laiką. Todėl žodis „gawędzić“ turi ir kitą reikšmę „trukdyti“ („przeszkadzać“). Šis žodis sutinkamas ir kai kuriose kitose slavų tautose, pavyzdžiui, moravų kalboje „hawend“ — plepys, niekatauškis, ukrainiečių kalboje „hawend“ — prasimanymas. Į rusų kalbą žodis „gavenda“ verčiamas „беседа“, o į baltarusių — „hutarka“, t. y. pasikalbėjimas, pasitarimas, apsvarstymas.

Iš pradžių gavendos egzistavo sakytine forma. Jos daugiausia plito šlėktų tarpe. Šlėkta turėjo daug laisvo laiko ir galėjo „gavendzyti“, anot K. M. Voicickio, „... prie židinio ugnelės, užsigeriant šildyto alaus, midaus ir vyno su šaknelėmis“⁴. Jei gavendos ir buvo kilusios iš liaudies, tai jos, prieš tapdamos literatūriniu žanru, turėjo nueiti gana ilgą „sušlėktiškėjimo“ kelią. Tokie iš gavendoms būdingiausių požymių, kaip suidealintas praeities vaizdavimas, lotyniškų žodžių vartojimas, nėra būdingi liaudies kūrybos požymiai, nes ji nebuvo susipažinusi nei su Lenkijos istorija, nei mokėjo lotynų kalbos. Be to, gavendų žanrą daugiausia puoselėjo iš šlėktų luomo kilę rašytojai.

Literatūrinio žanro teises gavendos įgavo po 1830—1831 m. sukilimo, o labiausiai suklestėjo 1851—1863 metais.

Kaip minėta, P. Chmeliowski ir A. S. Bemas pirmuoju gavendos, kaip literatūrinio žanro, kūrėju laiko A. Mickevičių. Tačiau pats Mickevičius šio pavadinimo niekur nenaudojo. Minėtieji jo kūriniai — „Nuotykis Upytėje“ ir „Ponas Tadas“ — prie šio žanro norima priskirti dėl to, kad juose vyraujančią vietą užima pasakojamasis elementas, savotiškas pasikalbėjimas, pasitarimas.

Pirmasis savo kūrinius gavendomis pavadino Vincentas Polis (1807—1872). 1833 m. pasirodė populiarius ir plačiai paplitęs jo gavendų rinkinys „Vakaras prie židinio“ („Wieczór przy kominie“). 1840 m. išspausdinamos to paties autoriaus gavendos „Pono Benedikto Vinickio prisiminimai“ („Pamiętniki Imć Pana Benedykta Winickiego“). Tais pačiais metais išeina ir K. M. Voicickio (1807—1879) 4 tomų „Senųjų gavendų ir vaizdų“ („Stare gawędy i obrazy“). Gavendos žanrą vysto visa eilė rašytojų: V. Simanovskis (1821—1886), H. Żevuskis (1791—1866), I. Chodzka (1794—1861) ir kt.

Literatūros istorijoje nurodyta, kad gavendų pagalba šlėkta norėjo suartėti su liaudimi, surasti su ja kalbą ir patraukti į kovą prieš bendrą, nacionalinį priešą. Tačiau tų rašytojų sukurtos gavendos, nors jose gana

² Wielka encyklopedia powszechna illustrowana, t. XXIII, Warszawa, 1899, str. 737.

³ S. Orgelbranda Encyklopedia Powszechna, t. VI, Warszawa, 1900, str. 69—70.

⁴ K. M. Voicicki, Stare gawędy i obrazy, t. I, W-a, 1840, str. 8.

svarbią vietą užima patriotiniai siekiai, yra svetimos liaudžiai. Be to, šie siekiai riboti, nukreipti į praeitį, atsiųję nuo ano meto visuomenės gyvenime vykstančių naujų reiškinių. Apskritai, V. Polio, K. M. Voicickio ir kitų minėtų rašytojų gavendose vyrauja šlėktos dvasia, siauri to luomo interesai, piešiamas patogus, nerūpestingas gyvenimas, atitrūkęs nuo liaudies sunkios, baudžiavinės tikrovės. Čia dažnai puoselėjamos religinės nuotikos. Visa tai kyla iš šlėktos luomo degradacijos, nesugebėjimo rasti savo vietą visuomenės gyvenime, vystantis naujai, kapitalizmo epochai. Beveik visų aukščiau minėtųjų autorių gavendos šiandien jau nebeturi jokios išliekamosios vertės. Gal kiek artimesnis liaudžiai V. Šimanovskis, kurio gavendoms būdinga juokaujamas tonas, komiškas elementas.

Paskutinis dešimtmetis prieš sukilimą sutampa su VI. Syrokomlės kūrybos suklestėjimu. Šiuo laiku jis daugiausia ir rašo gavendas, kurios suskamba visiškai naujai. Tiesa, autorius neišvengia jose ir šlėktos vaizdavimo, kartais pasiduodamas ir konservatyvioms jos nuotaikoms, bet iš esmės šį luomą vertina jau iš daug pažangesnį pozicijų.

Į gavendos žanrą Syrokomlė įnešė daug naujo. Epiškas ir prozaiškas, kupinas lengvos pašaipos ir humoro gavendas poetas tartum atgavina nuoširdžiu savo paties jausmu bei išgyvenimais, priartindamas jas prie lyrinių kūrinių. Kai kurios jų pasižymi formos grakštumu bei dailumu. Bet visų svarbiausia, kad VI. Syrokomlės gavendos iš esmės yra artimos liaudžiai, į kurią jis prabyla, kaip į sau lygią. Keldamas aktualias visuomenines problemas, jis dalijasi su ja savo vargais, tariasi, kokią rasti iš jų išeitį. Norėdamas taisyti visuomenės ar atskirų žmonių ydas, poetas panaudoja aštrią ironiją. Jeigu anksčiau minėtų rašytojų gavendoms visiškai tinka J. Uževičiaus duotas fraškų apibūdinimas⁵, kad jos esančios tik kaip nuo mėsos atlikę kaulai šunims pažaisti⁶, — tai Syrokomlės gavendos pasiekia pilnateisio literatūros kūrinio lygį. Jose ypač svarbią reikšmę įgyja pasikalbėjimo, pasitarimo pobūdis, savitiška dialogo forma, kuri stipriau užakcentuoja keliamų problemų aktualumą, reikšmę, padaro jas suprantamas paprastai liaudžiai.

VI. Syrokomlės gavendų tikroviškumas leidžia rašytoją laikyti vienu iš žymesnių realizmo pradininkų lenkų literatūroje.

Iš kai kurių Syrokomlės samprotavimų apie meną, literatūrą ir jos paskirtį galima atsekti jo, kaip rašytojo, programą, o iš dalies ir estetinius principus. VI. Syrokomlė pasisako už literatūros ir meno paprastumą bei liaudiškumą, už realizmą. Savo portreto autoriui T. Maleševskiui („W imionniku Tytusa Maleszewskiego pastelisty“)⁷ jis pataria, kad atmetų išdidžią, aristokratišką pozą, nes portrete turinti atsispindėti realinė, demokratinė prasmė:

czolo, nos, broda,
Dłoń, co się bratnio ścisnąć gotowa,
Szara kapota spięta pod szyję.
I... proste serce, co pod nią bije.⁸

Eilėraštyje „Kas yra poetas“ (1860), reikia manyti, glūdi Syrokomlės tendencija paneigti reakcingojo romantizmo principus, rašytojo individualizmą, atitrūkimą nuo plačiųjų liaudies sluoksnių interesų. Jis pabrėžia, kad literatūra skirta ne maloniam pasimėgavimui, tuščiam laiko praleidi-

⁵ Fraškos (lenk. k.) — epigramos, smulkūs pašiepiantieji eilėraščiai.

⁶ Cztery wieki fraszki polskiej. — „Czytelnik“, Warszawa, 1957, str. 489.

⁷ L. Kondratowicz, Poezye, t. IV, Warszawa, 1872, str. 171.

⁸ L. Kondratowicz, Poezye, t. VII, Warszawa, 1872, str. 58. (Toliau bus su trumpinta: Poezye, t. ..., str. ...).

mui, o gydyti liaudyje užslėptoms žaizdoms, pažadinti joje žmogiškumo vertei:

Nie poeta, co stojąc na górze
Z pychę stroi pieśniarskie narędzic;
Struny porwą, rozszarpią mu burze
I nic z pieśni stawionej nie będzie.
Lecz poeta, co kłęk po cichutku
Jak pokutnik światowy...
Co lżę swojéj radości i smutku
Na wilgotnéj swéj ziemi poloży.
Bo z lżę gorzkich wyrośnię, wykwinie
Piolun gorzki, co służy na zdrowie...⁹

Šiuos Vl. Syrokomlės pasisakymus galima sugretinti su revoliucinio demokrato S. Goščinskio pažiūromis į literatūrą. Savo kritiniame straipsnyje „Poeto vieta visuomenėje“ Syrokomlė rašo: „Taip, brolau poete, ne turtuolių salonuose, ne minioje be širdies ir be proto, netvarkingo gyvenimo triukšme <...> nusizėminęs, pakelta dvasia eik į visuomenės gilumą, į jos gyvenimo šaltinį, kur didžiausias skurdas, kur nuo pasaulio užslėptos kančios, kur ašaros karčiausios, kur žmonės nedėkingiausi, kur smurtas stipriausias, kur silpniausias žmogus ieško paguodos <...> ten nusileisk <...> tartum į bedugnę jūrą, <...> suliek savo sielą su jo siela, priglausk savo širdį prie jo širdies ir išgirsi ten amžiną nenu-trūkstantą skambėjimą, kuris pabūdina tavo sielos muziką <...> Kitaip viskas nieko neverta. Gali groti žodžiais kaip muzikos stygomis, piešti jais kaip dailininkas <...> gali pataikauti visokiems gašliems prasimanymams, uždegti kraują ir paversti jį į ledą <...> gali kaip užkrečiamoji liga nuniokoti visa, kas gera, būti šetonu, bet ne poetu“¹⁰.

Matome, kaip artimai sutampa Vl. Syrokomlės ir revoliucinių demokratų meninės pažiūros. Menininkas turi eiti į liaudį, kartu su ja kentėti, gyventi jos interesais. Tik tada jo kūryba pateisins savo paskirtį, kuri išplaukia iš to meto visuomenės gyvenimo.

Vl. Syrokomlė ne tik pasisako už literatūros ir meno realistiškumą, bet ir praktiškai tai įgyvendina savo gavendose. Tačiau to negalima pasakyti apie visą jo kūrybą. Rašytojo kūryba vystėsi pereinamuoju laikotarpiu iš romantizmo į realizmą, ir dėl to, be ryškių realistinių tendencijų, joje pastebima dar stiproka romantizmo įtaka ir kai kurie klasicizmo elementai.

V. Dneprovas, analizuodamas realizmo problemas, sako, kad „...nors realizmas buvo romantizmo priešas, bet tuo pačiu jis romantizmą ir įsivainiko“¹¹. Pereinamojo pobūdžio literatūriniai reiškiniai pastebimi įvairių kraštų rašytojų kūryboje. Puoselėdami naujus realizmo pradus, jie daugiau ar mažiau buvo veikiami ir romantizmo. Jų neišvengė ir Vl. Syrokomlė, praktiškai daugeliu atvejų apsilenkęs su savo realistine programa. Romantinės srovės įtaka ypač jaučiama jo istorinėse poemose, iš dalies lyrikoje.

Tuo tarpu jo gavendose, kurios pasižymi blaiviu realybės perteikimu, galima sakyti, išimtinai vyrauja realizmas. Po romantizme vyravusios baladės gavendos yra lyg ir pereinamasis žanras pradėjusio vystytis realizmo epochoje. Vl. Syrokomlė jose atskleidžia beirstančios baudžiavinės santvarkos, tipiškų kapitalizmo vystymosi reiškinius. Pagrindinis jo gavendų bruožas yra visuomeniškumas — jos skiriamos ugdyti demokratiškai pasaulėžiūrai plačiosiose liaudies masėse, kelti jų kultūrai. Iš gavendų paskirties, iš visuomeninio jų charakterio kyla ir kitos būdingos jų savybės — gilus humaniškumas, didaktika, turinio ir formos liaudiškumas.

⁹ Poezye, t. VII, str. 206.

¹⁰ S. Gośczyński, Stanowisko poetów w społeczności. Wiek XIX, Sto lat myśli polskiej, t. V, W-a, 1909, str. 78—79.

¹¹ В. Днепроv, Проблемы реализма, Ленинград, 1961, стр. 12.

VI. Syrokomlės kūrybos socialinėje problematikoje galima įžvelgti lyg ir du etapus. Pirmuoju rašytojo kūrybos etapu galima laikyti 1844—1852 metus, kai jis gyveno baltarusių krašte, o antruoju — 1852—1862 metus, kai atvyko į Lietuvą (gyveno Vilniuje ir Boreikiuose). Abiem kūrybos etapams būdinga nuoširdi užuojauta baltarusių ir lietuvių liaudžiai, kenčiančiai carinę-baudžiąvinę priespaudą. VI. Syrokomlė štai kaip rašo savo kelionių įspūdžiuose: „Kaimuose žmonės gyvena neturtingai <...> Smėlėtuose šio krašto laukuose dažnai pasitaiko nederlius — ar tai nuo perankstymo Nemuno išsiliejimo, per drėgnos ar per sausos vasaros, šaltos žiemos <...> Kartą po kartos dirba dvaro laukus, linksminasi kaimo smuklėje, sekmadieniais meldžiasi bažnyčioje, pirmadieniais iš artimiausių miškų veža į Mirą parduoti malkas ir tokiu būdu apmoka duokles, činšus, o paskui keliauja į amžiną poilsį, į smėlėtas kapines, užleisdami vietą naujoms kartoms“¹².

Vis dėl to pastebima tam tikra rašytojo kūrybos evoliucija. Ji priklauso nuo revoliucinio demokratinio judėjimo intensyvumo. Nors laiko skirtumas nėra didelis, tačiau politinė situacija, vykstant revoliucinei kovai, keitėsi. Tai apsprendė ir kai kuriuos poslinkius rašytojo pasaulėžiūroje.

Iki 1852 m. gyvendamas Zalučėje, VI. Syrokomlė tapo plačiai žinomu rašytoju. 1844 m. I. J. Kraševskio redaguojamame žurnale „Atheneum“ išspausdintas pirmasis jo kūrinys — gavenda „Paštininkas“ aiškiai rodė, jog rašytojo kūryba vystysis demokratine linkme. Pašto vežėjas nežino, „kas tai yra poilsis, laisvė, jam nėra nei šventės, nei nakties“¹³. Bet ne tai yra svarbiausia gavendoje, nes tai tik išorinė atvaizduotos tikrovės pusė. Kūrinio centre yra gilus vežėjo vidinis tragizmas, kurį jis išgyvena dėl nekaltai žuvusios merginos. Čia Syrokomlė pabrėžia visuomeninio atsakingumo jausmą, pareigą gelbėti ir užuojautą, parodytą žuvusiam žmogui.

Gavenda „Paštininkas“ buvo išversta į rusų kalbą, plačiai paplito ir tapo mėgiama rusų liaudies daina. Pirmojo kūrinio pasisekimas skatino rašytoją kurti toliau.

VI. Syrokomlė gyvai domėjosi to meto visuomeniniu-politiniu gyvenimu. Jis nestovėjo nuošalyje nuo visuomeninių įvykių ne tik savo krašte, bet ir Vakarų Europoje. Zalučę pasiekia žinios apie 1846—1848 m. revoliucinį judėjimą vakarinėje Lenkijoje, o taip pat ir apie 1848 m. prancūzų buržuazinę-demokratinę revoliuciją. Atsiliepdamas į 1848 m. Prancūzų revoliuciją, poetas baltarusių kalba sukuria eilėraštį „Gerosios žinios“, kupiną pasiryžimo kovoti, šaukiantį šlėktą vienytis su liaudimi į bendrą kovą už socialinį ir nacionalinį išsilaisvinimą iš carizmo jungo:

Zdorowcy-ż budźcie, ej, dobryja wieści!
Tam, na Zachodzie proliwając łrow,
Bjuca dla sławy, swobody i čeści
I zabiąć wolnych ludziej z mużyków...¹⁴

Sis eilėraštis dėl savo kovingumo buvo išspausdintas tik 1862 metais nelegaliame leidinyje.

Viename iš žymiausių VI. Syrokomlės kūrinių „Lėlė“, parašytame 1851 metais, jau nėra tos revoliucinės dvasios, kaip 1848 metais, rašant eilėraštį „Gerosios žinios“, tačiau ir „Lėlė“ pasižymi stipria baudžiąvine tikrove demaskuojančia jėga.

¹² Wędrowki po moich niegdys okolicach przez Wł. Syrokomlę, Wilno, 1854, str. 20—21.

¹³ Poezye, t. I, str. 7.

¹⁴ „Przegląd Wileński“, 1922, Nr. 25—26, str. 6.

Originali ir įdomi šio kūrinio kompozicija. Maža dvarininkaitė kalbasi su savo lėle. Pokalbis turi skirtingas, prieštaringas kryptis. Pirmiausia mergaitė pasakoja apie dvarininkų gyvenimą, o paskui išreiškia savo samprotavimus, smerkiančius išnaudojimą ir ginančius baudžiauninkų valstiečių interesus. Čia rašytojas piešia visą eilę feodalizmo epochai charakteringų kontrastingų vaizdų: dvarininkai išsižada liaudies kalbos, turėja engdami valstiečius, panaudoja religiją, kaip priemonę liaudžiai išnaudoti ir apgauti. Šalia turtingo ir prabangaus dvarininkų gyvenimo — valstiečių skurdas, alkis ir beteisiškumas. Piešiamo gyvenimo vaizdai labai giliai išgyventi, idėjiškai ryškūs. Rašytojas vaizduoja nepakeliamą socialinį skurdą.

Brudne, brzydkie, pijane — czysto jak ńdzarze
W poszarpanych siermięgach ledwie włóczą ducha...¹⁵

Tačiau valstietis jau išdrįsta pažadinti nerūpestingą, ramiai miegantį dvarininką ir reikalauti duonos:

Ot i wczora... gdy papa zasnął po obiedzie,
Wesźli — zbrűdzili pokój, krzyczą jak ńdźwiedzie:
Chleba, panoczek! daj chleba"...¹⁶

Mažosios herojės lūpomis poetas pareiškia protestą prieš išnaudojimą.

Bo proszę, jak to zasnąć, kiedy naród błądy
I do drzwi, i do okien ciśnie się z pokorą?¹⁷

Nors poetas kūrinį užbaigia vaikišku kreipimusi į dievą, prašant duonos valstiečiams ir sveikatos tėvams, tačiau tai nesusilpnina kontrasto tarp dvarininkų ir baudžiauninkų.

Būdinga, kad ne vieno jo kūrinio pagrindinis veikėjas yra vaikai: „Nekaltai būtybei“ („Newinněj duszczecė“), „Kūdikiui“ („Do Niemowlęcia“), „Kaimo mokykla“ („Szkoła wiejska“), „Naujoji abėcėlė“ („Nowe abecadlo“) ir kt. Autorius pasirenka mažuosius herojus ne vien dėl to, kad juos myli ir žavisi jais. Tiesa, eilėraštyje „Nekaltai būtybei“ jis daugiausia išreiškia savo emocijas, kurias sukelia kūdikio tyrumas. Bet kitų savo kūrinų herojais vaikus rašytojas pasirenka dėl gilios visuomeninės-idėjinės prasmės. Vaikai simbolizuoja ateitį. Jie turės sukurti naują visuomenę, kurioje bus lygybė ir visiems užteks duonos. Todėl VI. Syrokomlė kelia vaikams rimtus ir sunkius uždavinius, kurie išplaukia iš sudėtingos ir neaiškos dabarties. Eilėraštyje „Kūdikiui“ piešiamas būsimasis rašytojas, kuris įpareigojamas savo kūryboje vaizduoti skriaudžiamą žmogų. O kūrinuose „Kaimo mokykla“, „Naujoji abėcėlė“ poetas primena mokiniams, kad jie siekia mokslo ne todėl, kad paskui būtų ponais išnaudotojais, o kad tarnautų liaudžiai. Ateities perspektyvos atsispindi ir gavendoje „Lėlė“. Mergaitė štai kaip samprotauja:

Już ja kiedy wyrosnę i mieć będę zboże,
Póki się cała wioska chlebem nie nasyci,
Nigdy się spać nie polożę...¹⁸

Kaip retai kuriame nors kitame VI. Syrokomlės kūrinyje ar iš viso kurio nors kito to meto rašytojo kūryboje, gavendoje „Lėlė“ ryškiai atsi-

¹⁵ Poezye, t. I, str. 192.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Ten pat.

skleidžia kai kurie kapitalizmo vystymosi reiškiniai. Gavendą sudaro tik 15 ketureilių strofų, tačiau kaip dažnai autorius joje panaudoja pinigų, kapitalo motyvą, norėdamas teisingai atspindėti to meto gyvenimo tikrovę. Kūrinyje tiesiog girdėti to „geltono“, „balto“ pinigų skambėjimas.

A dla mamy i papy niech da wiele... wiele...
Żółtych i białych pieniędzy!

Oni tak lubią **grosze**...
Dają na mszę **dwa złote**...

To zbierze się **pieniędzy** tak dużo... tak dużo...

Przyjdzie żyd brodaty, da **groszów** i dosyć...
Za **pieniędzy** kupimy chłopów cztery wioski...¹⁹
(Pabraukta mūsų.—S. K.)

VI. Syrokomlė palyginti gana anksti (1851) užčiuopia patį svarbiausią kapitalistinės ekonomikos reiškinį ir jį teisingai kritiškai įvertina. Rašytojas parodo, kaip įsigali pinigai. Jis pavergia žmogų, moralę ir religiją. VI. Syrokomlė su gilia ironija žvelgia į bažnyčią, pabrėždamas jos išnaudotojišką vaidmenį kapitalizmo epochoje: ji tarnauja turtingųjų interesams.

A Pan Bóg taki dobry — że co dasz w ofierze,
To, siysze, odda w sto razy.²⁰

VI. Syrokomlė gavendoje „Lėlė“ nenurodo būdų, kaip ištaisyti visuomenės gyvenimo ydas, tačiau, kaip minėjome anksčiau, rašytojas atskleidžia gyvenimo tikrovę su tokia demaskuojančia jėga, kad ji tampa tolygi šaukimui į kovą prieš išnaudotojus, už baudžiavos panaikinimą.

„Lėlėje“ vaizduojamojo pasaulio konkretumui ir tikroviškumui išreikšti autorius panaudoja ironiją ir kontrastą. Abi priemonės čia taip glaudžiai suaugusios su vaizduojamu turiniu ir taip natūraliai išplaukia iš poeto plunksnos, kad idėjinis ir meninis atžvilgis ši gavenda yra viena iš stipriausių kūrinių visoje jo kūryboje. Vienas kontrasto aspektas čia yra dvarininkų ir baudžiauninkų gyvenimo vaizdų sugretinimas, o antras — tarp klausimo sprendėjo ir sprendžiamojo klausimo. Rašytojas meistriškai susieja mergaitės galvosėną su aplinka, kurią ji natūraliai ir be jokios tendencijos perteikia tokią, kokią mato. Todėl naivumo ir nesąmoningumo pastatymas prieš rimtus, būtinai reikalingus išspręsti socialinius klausimus, gavendai teikia tam tikro idėjinio-meninio išraiškumą.

Pašiepianti dvarininkus ironija slypi kiekvienoje gavendos strofoje. Nors ji labai kandi, tačiau gana giliai paslėpta. Ironija ypač atsispindi dvarininkų kalboje. „...Czy to ja chłopka wioskowa?“ sako dvarininkaitė. Arba:

Oni tak lubią grosze, tak modłę się szczerze,
Dają na maszę dwa złote, całują obrazy...²¹

Gavendoje jaučiamas lyrinis pradas. Pačios herojės pokalbyje su lėle yra daug vaikiško, naivaus nuoširdumo. Skaitydami mažąją mergaitę greit išleidžiame iš akiračio ir jaučiame, kad kalba pats autorius. Jis gana stipriai persunkė vaiko galvosėną savo požiūriu į vaizduojamąją

¹⁹ Poezycie, t. I, str. 191.

²⁰ Ten pat.

²¹ Ten pat.

tikrovę. Lyrizmas, autoriaus „aš“ ypač išryškėja tose gavendos vietose, kur VI. Syrokomlė per vaiką išreiškia savo nuoširdžią užuojautą nuskrįstajam baudžiauninkui, gilų susijaudinimą dėl jo padėties. Kūrinyje vengiama imantraus stiliaus, daugiau apsiribojama retorinėmis kalbos priemonėmis. Čia vyrauja gavendai būdinga pasikalbėjimo, dialogo forma, klausiamieji, šaukiamieji sakiniai, daugelyje vietų mintis nutraukiama nutylėjimais. Visa tai kaip tik ir išreiškia autoriaus susijaudinimą ir lyrinį nusiteikimą. Lyrinis pradas gavendai suteikia patrauklumo, todėl visai pagrįstai ši gavenda kai kurių kritikų vadinama lyrine satyra.

Reikia pažymėti „Lėlės“ potekstės vaidmenį. Keturių strofų gavendoje dvi pirmosios eilutės paprastai iškelia mintį, o kitos dvi ją lyg užbaigia ir kartu išryškina naują mintį. Tačiau kalbamosios mintys nerutuliojamos iki galo, o paliekamos potekstėje, leidžiama skaitytojui pačiam pasidaryti išvadas. Šia teise rašytojas pasinaudoja labai mokamai. Jis leidžia mažai mergaitei kalbėti su lėle. Iš tokio pokalbio negalima daug reikalauti. Paliečiami tik išviršiniai socialinės tikrovės reiškiniai, bet labai taikliai. Potekstė čia lengvai suvokiama, nes gavendoje pakankamai ryški ir tiesi idėjinė kryptis, atskleista piešiamo vaizdo esmė. O kada esmė yra aiški, tai būna savaime aiškūs ir šalutiniai minties ar vaizdo atributai.

Ja... umieć będę francuskie pacierze,
I pojediem do kościoła.
Toż to się będzie prostaków gromada!
Bo nie przy nich pisane zagraniczne słowa.
Mnie się głośno po polsku modlić nie wypada,
Czy to ja chłopka wioskowa?
Lecz cichutko... po polsku... poproszę w kościele:
Niech mi Božia da rosnąć i wyładnieć prędzęj...²²

Kaip meniškai ir su koku atsargumu šiame naiviamo ir nesąmoningame samprotavime rašytojas atidengia baudžiatvėnės, klasinės visuomenės veidą, kuriame giliai įsibrėžęs išnaudotojų egoizmas, tuštumas, ciniška panieka baudžiauninkui. O kartu su tuo kaip subtiliai poetas išaukština liaudies nacionalinę kalbą.

„Lėlėje“ VI. Syrokomlė sugebėjo užčiuopti tipiškiausius vaizduojamos visuomenės bruožus ir juos taip kondensuotai apibendrinti, duoti gaven-dai tokį didelį minties ir jausmo krūvį, kad ji pasidarė tarsi plačios apimties poema, talpinanti savyje daugybę vaizdų ir minčių, beveik priartėjusių prie revoliucinių išvadų.

VI. Syrokomlės gavendose gana ryškia vietą užima to meto nusi-gyvenusio šlėktos socialinė padėtis. Feodalizmo laikais šlėkta vaidino reakcingą vaidmenį. Išlepinta ir neveikli ji dar ilgai buvo visuomenės gyvenimo konservatyviu, beverčiu luomu, apsunkinančiu kapitalizmo vystymąsi. Savo abejingumu naujiems visuomenės gyvenimo reiškiniams ji daug prisidėjo prie Žečpospolitos sužlugimo.

Vystantis kapitalizmui, šlėktų luomas atsidūrė nepavydėtinoje sąly-gose. Reikėjo atsisakyti per šimtmečius nusistovėjusių tradicijų, neribotų, vadinamųjų „auksinių laisvių“ ir privilegijų. Smunkant Žečpospolitai, šis luomas iro ir degradavo. Išlepusi šlėkta nepajėgė egzistuoti prie naujų kapitalistinių visuomeninių santykių. Daugelis iš šlėktų pateko į didikų rankas, prarasdami žemę, o tuo pačiu ir pragyvenimo šaltinį.

Nors šlėkta nenorėjo atsisakyti savo luomo tradicijų, asmeninių in-teresy, tačiau sunki krašto ekonominė padėtis, politinis beteisiškumas ver-tė ją ieškoti naujų kelių visuomenės gyvenime. Iš šio luomo kyla nemaža

²² Poezye, t. I, str. 190.

pažangių žmonių, kurie pradeda ieškoti bendros kalbos su liaudimi ir išvien su ja stoja į kovą už išsilaisvinimą iš carizmo.

Tuo tarpu didikai, magnatai, aukštoji dvasininkija greit rado sandėrį su carizmu, nes pastarasis jiems suteikė tam tikrų privilegijų. Šlėktos siekiai buvo artimesni liaudies interesams. XIX amžiuje visas revoliucinis judėjimas Lietuvoje ir Lenkijoje įgavo šlėktišką-valstietišką pobūdį.

Pats būdamas šlėktos atstovas, Vl. Syrokomlė liečia ir socialinę šio luomo padėtį. Gavendose „Podkovos užkampis“ („Zascianek Podkowy“), „Duonos gabalas“ („Kęs chleba“), „Difirencija“, „Trys žvaigždės“ („Trzy gwiazdki“), „Jonas Demborogas“ („Urodzony Jan Dęborog“) ir kitose sprendžiamas šlėktos likimo klausimas.

„Podkovos užkampyje“ (1850) pavaizduotas šlėkta Podkova, iš kurio grafas atėmė žemę ir jį patį pavertė pievų saugotoju. Atskleidęs sunkią socialinę šlėktos būklę, bet neišryškinęs reakcinio jos vaidmens praeityje, Vl. Syrokomlė Podkovos lūpomis idealizuoja tą praeitį, pabrėždamas, kad su šlėkta skaitėsi karalius, didikai.

Gavendos turinys meniškai siejasi su forma. Perteikdamas Podkovos pasakojimą apie praeitus gerus laikus, autorius parenka ir atitinkamą gavendos eiliavimą: eilutės lengvos, banguojančio pobūdžio, nuotaika linksma.

Visai kitoks jo pasakojimas apie dabartį, kurioje vyrauja niūri nuotaika, pabrėžiama šlėktos luomo sunki socialinė padėtis, ne ką lengvesnė už baudžiauninkų. Čia nuskamba liūdnas liaudies dainos motyvas apie karą:

Czarny kruk chyba z wojny wiadomość przyniesie,
I rozpowie krakaniem żarłecznego gardła,²³

pranašaujantis nelaimes. Panaudojami liaudies kalbos vaizdingi posakiai (klos z niebem gada) ir kt. Piešiamam gamtos vaizdui suteikiamas liaudiškas koloritas, artimas kaimo žmogui (154, 157 p. p.). Visa tai gavendai suteikia liaudiškumo ir realistiškumo atspalvį. Čia yra ir lyrinių nukrypimų, sentimentalių išgyvenimų, kurie verčia Podkovą apsisverkti. Rašytojas šlėktą vaizduoja su užuojauta, gavendai suteikdamas nuoširdumo, šilumos, stengdamasis skaitytoją palankiai nuteikti piešiamo herojaus atžvilgiu. Tas pats klausimas keliamas ir gavendoje „Duonos gabalas“.

Šlėktos žemės klausimą Vl. Syrokomlė sprendžia ir kitais aspektais. „Difirencijoje“ du šlėktos — Martynas ir Stefanas — kivrčijasi dėl valdomos žemės ribų nustatymo, o „Jone Demboroge“ Demborogų ir Brochvių ginčai dėl žemės sugriauna dviejų įsimylėjusių jaunuolių laimę, ir t. t.

Šiais skaudžiais gyvenimo vaizdais rašytojas nori šlėktą pamokyti, paskatinti ją imtis darbo ir būti naudinga visuomenei. Jis nužymi šlėktai ir ateities gyvenimo gaires:

Wy będziecie na świecie potrzebni na nowo,
Nie na sejmik z palaszem, lecz z piórem, lecz z głową.
Świat — to szerokie pole, pełno na nim chleba —
Tylko uczyć się trzeba i pracować trzeba,
Wydobywać hart duszy, co śpi w poniewierce,
A herbem szlachetności wypiętnować serce. . .²⁴

Syrokomlė liepia nutraukti bet kokius ryšius su senosiomis tradicijomis. Skatindamas šlėktą imtis darbo, šviestis, jis tartum nutiesia tiltą tarp šio luomo ir plačiųjų liaudies masių. Šlėkta turi susilieti su valstie-

²³ Poezye, t. I, str. 157.

²⁴ Ten pat, str. 166.

čiais. Reikia pažymėti, kad poetas niekur neužsimena apie tai, kad šlėkta sektų didikais. Šiuo atžvilgiu jis teisingai suprato visuomenės vystymosi eigą, jos pagrindą laikydamas plačiąsias liaudies mases, o ne išnaudotojų klasę. VI. Syrokomlės 50-tųjų mirties metinių proga žurnale „Tygodnik Ilustrowany“ teisingai buvo apibūdinta rašytojo kūrybos esmė: „...Stovėdamas ant kryžkelės dviejų pasaulių — žlungančios šlėktos ir iš po jos griuvusių kylančios demokratinės visuomenės — skelbia naujas idėjas, iškeldamas plačiąsias liaudies mases“²⁵.

Liesdamas socialinius klausimus, Syrokomlė neišvengiamai paliečia religiją ir bažnyčią, pabrėždamas pastarosios išnaudotojišką pobūdį. Religijos atstovai tokie pat liaudies engėjai, kaip ir pasaulietiniai feodalai.

VI. Syrokomlės gyvenamuoju laikotarpiu religija, ypač katalikų bažnyčia, buvo vienas iš svarbiausių visuomenės gyvenimo faktorių. Todėl nedaug buvo tokių pažangių žmonių, kurie išdrįstų prieš ją pasisakyti. Ir VI. Syrokomlei ne taip jau lengva buvo kritikuoti religiją ne tik todėl, kad ji į žmonių sąmonę buvo labai giliai įleidusi šaknis, bet kad ir pats rašytojas buvo išauklėtas religingai. Domininkonų mokykloje, kurioje vyravo scholastika ir religinis fanatizmas, praleisti mokymosi metai stipriai paveikė būsimojo rašytojo pasaulėžiūros formavimąsi. Pats VI. Syrokomlė savo autobiografinėje poemoje „Jono Demborogo mokymosi metai“ („Szkolny czasy Jana Dęboroga“) šitaip apibūdina tą mokyklą:

By rosła, jak trzeba, moralna w nas siła,
By każdą naukę uvažać za bożą,
By każda nauka o Bogu mówiła,
By ludźiom od dziecka wyłożyć najprościej;
Ze święty strach boży — początek mądrości.²⁶

Taigi, jis priekaištauja, kad visų mokslų pagrindą laikoma religija. Kritiškas požiūris į ją atsispindi ir kituose Syrokomlės kūriniuose. Pavyzdžiui, istorinėje poemoje „Margiris“ poetas kaltina popiežių, kuris padėjo organizuoti kryžiuočių ordino žygius į Lietuvą ir teikė jam paramą. Pabrėždamas ordino grobikiškus tikslus, pridengtus šventumu, autorius pasipiktinęs sušunka:

O! Jezu chreścianański, jakiś ty straszliwy!²⁷

Poemoje „Piastų duktė“ kunigaikščio Traidenio lūpomis VI. Syrokomlė sako, kad kryžius atspindi ordino tikslus — kankinti, grobti, žudyti nekaltus žmones. Tai išryškėja ir poemoje „Pšemyslio kanauninkas“ („Kanonik Przemyski“), eilėraštyje „Šventasis Petras“ („Święty Piotr“) ir kt.

VI. Syrokomlės gavendoje „Apie užkastus turtus“ („O skarbcu zaklęty“, 1851) ypač išryškėja bažnyčios daromos socialinės skriaudos liaudžiai. Joje pabrėžiamas bažnyčios tarnų — kunigų ir vienuolių — gobšumas, noras įsigyti turtų, išnaudojant kitus. Šiai idėjai perteikti rašytojas pasirenka liaudyje paplitusį pasakojimą apie dvasininkų sukratus ir užkeiktus turtus. Dėl to kūrinių pavadinama „gawęda gminna“. Jis nori pabrėžti, kad liaudis piktinasi dvasininkų gobšumu. Perteikdamas tą liaudyje paplitusį pasakojimą, poetas ypač stipriai užakcentuoja socialinį momentą. Kalbamojoje gavendoje ryškus ir fantastinis elementas. Turtingojo dvasininko rūmų griuvėsius saugo piktas šuo ir vaiduoklis, juose slepiama daug turto:

²⁵ Z. Dębicki, Władysław Syrokomla.— „Tygodnik Ilustrowany“, 14 września 1912 roku, Nr. 37, str. 764.

²⁶ Poezje, t. III, W-a, 1872, str. 333.

²⁷ Poezje, t. II, str. 68.

Tačiau jo niekas negali paimti — nei dvasininkai, nei karaliaus pavaldiniai. Turtai atitenka benamei našlaitei, nes:

Dawny kasztelan ukrzywdzał nędzarzy,
Zagromadził wiele i srebra i złota...²⁸
To łyzy sieroce — niech bierze sierota!²⁹

VI. Syrokomlė nėra abejingas ir šaltas liaudies pasakojimo perteikėjas. Kaip ir „Lėlėje“, jis pergyvena dėl skriaudžiamos našlaitės, o apie gobšuosius kalba smerkiamu tonu. Jis pabrėžia, kad dvasininko interesai sutampa su visuomenės išnaudotojiškos dalies interesais. Dvasininkas pataikauja karaliui, didikams, o iš neturtingųjų, kurie nepajėgia jam pasipriešinti, atima žemes. Šiam dvasininkui tarnavo ir turtus krovė tūkstančiai baudžiauninkų. Poetas ironiškai apibūdina dvasininkų būrį, einantį pagrobti užkeiktų turtų. Jie gieda lotyniškas maldas, kuriomis apgaudinėja liaudį. Syrokomlė parodijuoja lotyniškų, liaudžiai nesuprantamų maldų pavadinimus — „Oratte fratres“, „Miserere mei“ ir kt.

Taigi, VI. Syrokomlės kritiškas požiūris į religiją gana ryškus. Bet tai anapitol nerodo jo ateizmo. Rašytojo pasaulėžiūra glaudžiai siejasi su idealistinėmis religinėmis pažiūromis. Jis pripažįsta religiją ir kritikuodamas nori tik ištaisyti jos ydas. VI. Syrokomlės vaizduojamas žmonių gyvenimas, jų likimas daug kur priklauso nuo aukštesnės jėgos. Net ir priešdamas peizažą poetas atkreipia dėmesį į bažnyčios bokštą, varpinę. Tačiau negalima pasakyti, kad religinės apeigos jam keltų pasigėrėjimą, džiaugsmą. Atvirkščiai, religiniai motyvai dažnai būna pesimistiški: kapiinės, liūdnas varpų skambesys, giedojimas, eilės elgetų prie vienuolynų, bažnyčių ir kt. Visa tai atspindi juodą vargą ir žmogaus bejėgiškumą, iš kurio vienintelė jam išeitis — mirtis ir pomirtinio gyvenimo iliuzijos. Šitaip pavaizdavęs gyvenimo tikrovę, skaitytojui sukelia nemalonų įspūdį ir nesąmoningai verčia neigiamai vertinti šį visuomenės gyvenimo reiškinių.

Syrokomlė, parodydamas neigiamą bažnyčios vaidmenį visuomenės gyvenime, savo kūrybai suteikia antiklerikalinį pobūdį, kuris išplaukia iš jo pažangios demokratinės pasaulėžiūros. Taigi, ne tik sprenddamas socialinius klausimus, bet ir vertindamas religiją, poetas išsiskyrė iš savo amžininkų.

VI. Syrokomlė savo gavendose paliečia dar vieną baudžios ir cizmo viešpatavimo piktžaidę — elgetas. Maža buvo tokių rašytojų, kuriems būtų parūpęs šis visų apleistas visuomenės elementas. Poetas ne visus elgetas vienodai traktuoja. Su užuojauta jis kalba apie tuos, kurie sąlygų verčiami nepajėgia susikurti tuometinėje visuomenėje teisėtos padėties, kaip Podkova arba „Trijų žvaigždžių“ herojus. Elgetomis virsdavo ne tik baudžiauninkai, bet ir smulkioji, neturtingoji šlėkta. Be to, kaip VI. Syrokomlė pažymi, buvo gausu įvairių karo invalidų, apleistų, valdžios paliktų likimo valiai basytis, elgetaujant, pasakojant savo prisiminimus. Rašytojo humaniškumas, meilė skriaudžiamajam neleidžia abejingai žiūrėti į tuos „mažiausius“ žmones, kurie deklavęsi tartum atsidūrė už visuomenės ribų. Tačiau poetas į elgetas žiūri kritiškai. Yra ir apsimetėlių elgetų. VI. Syrokomlė pabrėžia jų parazitiškumą. Jie praradę net žmogiškos vertės jausmą, apsimesa vargšais. Tokius elgetas Syrokomlė vadina „žebak z rzemiosła“. Gavendoje apie dievą ir karaliaus garbinimą apsimetėlis elgeta Kostelas sako: „...ja wolę kąsek tłusty...“³⁰.

²⁸ Poezye, t. I, str. 188.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Ten pat, str. 19.

„Elgetos amate“ parodytas elgeta, kuris jau susikrovė turtus, bet vis dar tebeelgetauja. Rašytojas kritiškai vertina išmaldas, kurios tik dar labiau didinančios elgetų skaičių.

Apskritai Syrokomlė neapsiriboja vien tik sentimentalio užuojauta ir filantropija. Vystantis kapitalizmui, kai kurie rašytojai mėgdavo specialiai vaizduoti elgetą, kaip neturto ir skriaudų įsikūnijimą, kad labiau sukrėstų skaitytoją. Tai būdinga ne tik lenkų, bet ir kitų kraštų rašytojams, kaip Beranzė, Vordsvortui ir kitiems. (Jie elgetas traktuodavo tik kaip pasigailėjimo vertus žmones.) Vl. Syrokomlė, kaip ir Bernsas, ne tik užjaucia elgetas, bet ir nori juose pažadinti žmogiškumą, savo kritika pamokyti, kad jie pakiltų iki tikro ir legalaus visuomenės nario.

To meto tikrovė jaudino Syrokomlę, jos ydos kėlė jo susirūpinimą, vertė poetą kovoti su jomis. Kadangi valstiečių, šlėktos gyvenimas rašytojui buvo daugiausia pažįstamas, dėl to jis ir socialinę tematiką vysto daugiausia kaimo aplinkoje. Ar gyvendamas baltarusių krašte, ar Lietuvoje, rašytojas savo gavendų svarbiausiais herojais pasirenka baudžiauninką valstietį, elgetą, nusigyvenusį šlėktą. Jo visas dėmesys sukauptas į esamas baudžiavinės santvarkos ydas, kurias jis iškelia ir pasmerkia.

Vl. Syrokomlės visuomeninė-literatūrinė veikla ypač suintensyvėja, kai nuo 1852 m. jis atsikelia gyventi į Vilnių, vieną iš žymiausių to meto kultūros centrų Rytų Europoje. Tiesa, po metų jis persikelia į kaimą, Boreikių dvarelį, kuris buvo 15 km nuo Vilniaus.

Vilniuje rašytojas lankydavosi labai dažnai. Čia visuomeninis ir kultūrinis-literatūrinis gyvenimas virte virė. Naujos revoliucinės-internacionalinės bei demokratinės idėjos aštriai kirtosi su senomis, nusistovėjusiomis tradicijomis ir pažiūromis. Ginčai, diskusijos vyko ne tik visuomeninio pobūdžio susibūrimuose, bet ir atskiruose rateliuose bei šeimyniniuose pobūviuose.

Toks pažiūrų skirtingumas atspindėjo ir literatūrinėje bei periodinėje spaudoje. Dešinysis sparnas grupavosi apie reakcingą savaitraštį „Tygodnik Peterburgskii“, kurio žymiausi atstovai buvo H. Zevuskis ir M. Grabovskis. Pažangesnioji visuomenė turėjo savo centrinių organą „Gwiazda“, leidžiamą Kijeve ir redaguojamą A. Marcinkovskio. Vl. Syrokomlė daugiau orientavosi į pastarąjį, A. Marcinkovskis buvo vienas iš jo artimiausių draugų. Rašytojas palaikė glaudžius ryšius su to meto žymiaisiais vilniečiais, kaip Odiniec, Moniuška, Kraševskis, Chodzka, Malinovskis, Tiškevičius, Korotinskis ir kt.

Jam buvo artimi ir rusų pažangieji kultūros ir literatūros veikėjai. Jis vertė į lenkų kalbą Puškiną, Lermontovą, Sevčenką, aktyviai dalyvavo lenkiškoje ir rusiškoje spaudoje, su užsidegimu reiškėsi visuomeninėje veikloje.

1859 m., Vilniaus seime svarstant žemės reformos klausimą, rašytojas su pasipiktinimu pasmerkia tuos, kurie nenori atiduoti valstiečiams žemės. Ta proga jis rašo eilėraštį „Valstiečių išlaisvinimas“ („Wyzwolenie wloscian“), kur nuskamba griežtas protesto balsas prieš seime vyravusias konservatyvias pažiūras. 1861 metais išgirdęs, kad Varšuvoje ruošiamas sukilimas, Vl. Syrokomlė, jau gerokai pašlijusios sveikatos, vyksta ten dalyvauti sukilime. Caro valdžia jį suima, sugrąžina atgal ir pasodina į kalėjimą. Tik draugų dėka jis išsivadavo iš kalėjimo.

Gyvendamas Lietuvoje, Syrokomlė labai daug rašė: „Niepiśmienny“ („Beraštis“), „Wyzwolenie wloscian“ („Valstiečių išlaisvinimas“), „Szkoła wiejska“ („Kaimo mokykla“), „Kaprał Tereferra“ („Kapralas Tereferas“), „Księgarz uliczny“ („Gatvės knygininkas“), „Margier“ („Margiris“), „Córa Piastów“ („Piaštų duktė“), „Zgon Acerna“ („Acerno mirtis“),

„Janko Cmentarnik“ („Jonas Kapininkas“), „Nocleg Hetmański“ („Hetmano nakvynė“), „Kasper Karliński“ („Kasperas Karlinskis“), „Możnowładcy i sierota“ („Galingieji ir našlaitė“), „Wycieczki po Litwie“ („Išvykos į Lietuvą“) ir kt. Tuos kūrinius Vl. Syrokomlė išspausdino ne tik periodinėje spaudoje, jie vienas po kito pasirodė ir atskirais leidiniais. Syrokomlės kūriniai tapo populiariūs ir visų buvo skaitomi su pamėgimu. Rašytojo vardas plačiai išgarsėjo. „Be jokios abejonės 1850–1860 metais jis buvo vienas iš populiariausių rašytojų. Leidėjai gaudė jo raštus...“³¹

Syrokomlės kūriniai Lietuvos gyvenimo aplinkoje įgijo dar aštresnį ir platesnį socialinį pobūdį. Šalia griežto protesto prieš įvairias baudžiavines negeroves, rašytojas aistringai pasisakė už liaudies švietimą.

XVIII a. antroji pusė buvo Lenkijos švietimo epocha. Tuo metu, skelbiant mokslinį pasaulio pažinimą, daugiausia dėmesio buvo skiriama feodalinį sluoksnį išmokslinimui. Vystantis kapitalizmui, pažangūs visuomenės veikėjai šalia valstiečių išlaisvinimo iš baudžiavinės priespaudos, liaudies buities pagerinimo, nemažiau svarbiu klausimu laikė ir švietimą, glaudžiai susijusį su socialine liaudies masių gerove, jų sąmoningumu. Todėl XIX a. viduryje visu aktualumu iškyla reikalas išmoksinti liaudį, kad ji pakeltų gamybą, sugebėtų apginti besiformuojančios lenkų nacijos interesus.

Syrokomlė yra vienas iš žymiausių liaudies švietimo idėjų propaguotojų XIX a. viduryje. Gyvendamas Vilniuje, jis sukuria gana svarbius šia tematika kūrinius: „Beraštis“, „Kaimo mokykla“, „Naujoji abėcėlė“ ir kt.

Keldamas liaudies švietimo klausimą, poetas iš dalies susisiečia su švietimo epochos idėjomis. Tačiau, spręsdamas šį klausimą kapitalizmo vystymosi sąlygomis, suteikia jam iš esmės naują prasmę. Jeigu anksčiau, keliant švietimo klausimą, dėmesio centre būdavo aristokratija, o liaudies interesai šioje srityje tebuvo tik vos vos paliečiami kai kurių lenkų švietėjų (A. Naruševičius, S. Trembeckis, T. Vengerskis ir kt.), tai Vl. Syrokomlė čia pirmoje vietoje pastato užguitą baudžiauninką. Jis reikalauja sudaryti valstiečiui sąlygas mokytis, kad šis ne tik geriau galėtų dirbti žemę, bet kad suprastų savo nacionalinius siekius, ir, visų svarbiausia,— mokėtų ginti liaudies teises.

Gavendoje „Beraštis“ pagrindinis herojus yra bemokslis liaudies atstovas. Autorius perteikia valstiečio skundą dėl to, kad nemoka rašyti. Gavendos pirmose eilutėse sakoma, kad valstiečiui už viską brangiausia yra mokslas:

Ja nie zazdroszczę, chowaj mię Boże,
Nic i nikomu na bożym świecie;
Jednego tylko zazdroszczę może,
Ze wy panowie pisać umiecie.³²

Iš gavendos išryškėja, kodėl beraštis trokšta mokslo. Išsimokslinusi liaudis galės išspręsti socialinės nelygybės klausimą, pertvarkyti ponų ir baudžiauninkų santykius ir išspręsti kitus visuomeninius klausimus. Be to, liaudis galės aprašyti savo gyvenimą, kančias, kurias per kartų kartas glūdėjo užslėptos nuo kitų, išsakyti savo siekius.

Ketvirtame „Beraščio“ skyrelyje rašytojas paliečia skaudžiausią liaudies žaizdą — beraščio padėtį teisme, kur jis susiduria su raštingais ponais ir teismo valdininkais. Juk beraščio, beturčio valstiečio bylinėjimasis su dvarininku dėl žemės visada baigdavosi dvarininkų naudai.

³¹ St. Cywiński. W. Syrokomle, Wilno, 1923, str. 8.

³² Poezye, t. VI, str. 288.

Beraščio išgyvenimas VI. Syrokomlės nepaprastai giliai pergaltas ir perjaustas. Iš gavendos trykšte trykšta didelis valstiečio noras šviestis, poetizuojama raštingumas, mokslas. Beraščio svajonės nušvinta nuoširdžiu naiviu džiaugsmu:

Dajcie mi pióro i kartę biatą,
Nauccie piórem wodzić w potrzebie!
Tożby latało, tożby latało,
Jak błyskawica po ciemném niebie!...
Spisałbym najprzód piękny sny moje,
Bo czasem cudnie przysnić się zdarzy...
Jakie rozkosze, jakie rozkosze!
Umieć wypisać słowo po słowie,
Co marzę w myślach, co w sercu noszę,
Karta zrozumie, piórko wypowie!...
Ja — dai mi piórko, naucz niem władać,—
Kiedy na kartę wszystko wyłożę,
Gdy moją nędzę pocznę powiadać,
To twarde serca skruszyłbym może.³³

Kūrinio idėjinis turinys perteikiamas labai paprastai, gavendiškai, bet ryškiai ir mokamai. Jau pats gavendos terminas suponuoja pasikalbėjimą, bet autorius pateikia tik beraščio žodžius. O kas yra pokalbio antrasis dalyvis, taip per visą gavendą ir nepaaiškėja. Aišku, beraštis kalba su baudžiavine visuomene. Bet išnaudotojiškai tos visuomenės daliai jo idealai svetimi, o išnaudojamoji liaudis visiškai tamsi. VI. Syrokomlė, neparodydamas balso pažangiosios visuomenės dalies, kuri pritartų beraščio baudžiauninko siekimams, tik dar labiau sustiprina kūrinio idėją, pabrėždamas jos naujumą ir aktualumą. Baudžiauninkas jau priėjo savo engimo ribą ir pajuto, kad ir jis yra žmogus, nors slegiamas ir kankinamas per kartas susikaupusių skriaudų. Norėdamas palengvinti savo dalia, jis parodo tokį didelį troškimą aprašyti savo vidinį pasaulį.

Gavendos herojaus aukštiesiems, didelės reikšmės siekimams perteikti VI. Syrokomlei neužtenka kasdieninės kalbos žodžių ir vietomis prireikia panaudoti retai jo kūryboje pasitaikančias poetines priemones perkeltine prasme, pavyzdžiui, prozopopėją ir kt.

Co marzę w myślach, co w serce noszę,
Karta zrozumie, piórko wypowie!...

Rašymo plunksna vaizdą poetas perduoda gražiu ekspresyviu palyginimu. Beraštis įsivaizduoja, kad jo plunksna tarsi skrajote skrajuoja baltame lakšte:

Jak błyskawica po ciemnem niebie!...

Tačiau entuziazmas staiga krinta, beraštis pasijunta esąs realybėje, t. y. kad nemoka rašto ir turi atsisveikinti su savo neišsakytomis mintimis.

Dumki — gołabki, bywajcie zdrowe!
Ja was nie chwyćę — jam niepiśmienny.³⁴

Kadangi poetas šią frazę kartoja po kiekvieno gavendos skyrelio, kitaip sakant, po kiekvieno beraščio pakilimo į savo idealą, baudžiauninko prisipažinimas įgauna didelį idėjinį svorį. Gavenda dvelkia naiviu, liaudišku paprastumu, autoriaus išgyvenimu, kurį perteikia svarbiausias kūrinio herojus beraštis. Lyrinis autoriaus išgyvenimas labai suvisuomintintas ir suaktualintas. Šiuo atžvilgiu VI. Syrokomlė yra vienintelis savo

³³ Poezye, t. VI, str. 290.

³⁴ Ten pat, str. 289.

amžininkų tarpe, taip giliai pajutęs liaudies troškimą mokslo. Jis pagavo pačią tų siekimų esmę ir tragišką nuotaiką, kilusią iš giliai paslėptų vilčių ir nebuvimo sąlygų tas viltis įgyvendinti. Visus liaudies aukštesnius polėkius ir siekius sugniuždo baisi socialinė nelygybė. Liaudies bejėgiškumą autorius išreiškia, užbaigdamas gavendą beraščio kreipimusi į žąsis, kad šios jam duotų plunksnų rašyti ir sparnus skraidyti:

Gąsko, ty gąsko! ja latem paszę,
Ja ciebie karmię w porze jesienněj!
Daj mi twe piórko? daj skrzydło wasze! —
Toż te polecę człek niepiśmienny!³⁵

Gavendoje „Beraštis“, kaip ir „Lėlėje“, jaučiama autoriaus nuotaika, tačiau ji susilieja su kūrinio herojaus jausmais, pasireiškia tik per pastarojo žodžius. Kūrinyje labai daug jausmingumo, elegiško skundo, tačiau elegiškumas nėra pasyvus, atvirkščiai, jis kaip tik pajungtas „Beraščio“ herojaus pareikštam savotiškam protestui prieš esamą tikrovę.

Jeigu „Lėlėje“ poetas kėlė materialinės gerovės klausimą („Kol visas kaimas nepasisotins duona, aš negalėsiu užmigti“), tai po poros metų sukurtame „Beraštyje“ jis kelia baudžiauninko dvasinės kultūros klausimą. Nors valstietis kol kas dar bejėgis prasiveržti pro socialines užtvaras į mokslą, bet autorius parodo, kad pavergtos liaudies masės jau pradeda pajusti savo vertę ir suprasti pačius žmogiškiausius siekius — šviestis ir kultūrėti. Tuo pačiu šis VI. Syrokomlės kūrinys bus aktualus tol, kol kuriame nors krašte liaudis bus engiama ir neturės sąlygų mokytis. Todėl neatsitiktinai „Beraštis“ buvo daug kartų verstas į lietuvių kalbą, spausdintas periodikoje, mokyklinėse chrestomatijose ir labai mėgtas lietuvių skaitytojo.

XIX a. antrosios pusės pirmajam dešimtmečiui būdinga revoliucinė liaudies kova, peraugusi į 1863 m. sukilimą. Rusijos caro valdomose srityse valstiečių maištai buvo tapę nuolatiniu reiškiniu. Liaudis nemaža buvo išsikovojusį ir švietimo srityje, kas gana ryškiai atsispindi ir Syrokomlės gavendose. Jeigu „Beraštyje“ jis parodo liaudies bejėgiškumą ir beviltišką rašto siekimą, tai vėlesniuose kūriniuose šia tematika, tokiuose, kaip „Naujoji abėcėlė“, o ypač „Kaimo mokykla“, išryškėja nauja pakopa liaudies švietimo srityje. Valstietis yra tik ką pastatytos kaimo mokyklos mokiny, jau pažįsta raides ir pradeda mokytis skaityti.

Tačiau Syrokomlei kelia susirūpinimą tai, kuo gi bus liaudies žmogus, išmokęs rašto. Į šį klausimą rašytojas atsako savo gavendoje „Kaimo mokykla“, kurią reikia laikyti reikšmingiausiu jo kūriniu, sukurtu paskutiniame jo kūrybos dešimtmetyje. Šioji gavenda ryškiai atspindi to meto poeto pažiūras, joje stipriau užakcentuojamos ir kritikuojamos visuomeninės ydos, daug plačiau ir giliau keliamos socialinės problemos.

„Kaimo mokykloje“ sakoma, kad rašto moka tik ponai, bet ponų raštingumas neduoda jokios naudos liaudžiai, savo kraštui. O liaudies žmogus, išmokęs rašto, ar nepasiduos šiai žalingai ponų įtakai, ar nenutols nuo liaudies. Todėl Syrokomlė ir primena besimokančiam valstiečiui apie jo pareigas savo kraštui, parenka jam naudingiausią profesiją, darbo sritį.

Visų pirma rašytojas pabrėžia, kad nauja mokykla yra retas ir neįprastas reiškinys kaimo gyvenime:

...plakać czy śmiać się należy?

Jak świat światem tych dziwów u nas nie słyszano:
Tu będzie szkoła!...³⁶

³⁵ Poezycie, t. VI, str. 290.

³⁶ Poezycie, t. IV, str. 167.

Dar labiau nesuprantamas mokytojas:

Pan... nie pan, bo nie hardy; chłop... nie chłop, bo czyta;
Nie ekonom, bo dziewcząt w objęcia nie chwyta...³⁷

Kaip meniškai poetas poroje eilučių keletu ryškių brūkštelėjimų sutalpina net trijų visuomenės sluoksnių atstovų charakteristikas. Ir kaip taikliai jis pagauna kaimo žmonių psichologiją: ironiją, pašiepiančią išnaudotojus, naivumą, kuris egzistuoja dėl to, kad baudžiauninkas per kartų kartas atskirtas nuo bet kokio visuomeninio ar kultūrinio gyvenimo, nepasitikėjimą valdžia, kuri stato mokyklą, nepasitikėjimą net mokslu, nes raštingi ponai daug blogesni už berašę liaudį.

Toliau išskaičiuojama visa eilė darbo sričių profesijai pasirinkti, taip pat duodamas tuometinės visuomenės įvertinimas ir kritiška pažiūra į ją. Didesnę gavendos dalį sudaro pirmosios kaimo mokyklos mokinio vadinis monologas, diskusija, kurią profesiją pasirinkti — ar ekonomo, ar dailininko, ar ulano, ar būti ponu, ar pasilikti liaudies žmogumi, bet jau mokytu, tarnaujančiu liaudžiai. Aštriausiai Syrokomlė pasisako prieš išnaudotojus dvarininkus ir visų daugiausia bijo, kad jo herojus nenuieitų ponų keliais: tik kas nenorįs būti žmogumi, tas galįs būti ponu, kuris nieko neveikia ir gyvena iš kitų darbo.

Tuo metu, kada buvo kuriama „Kaimo mokykla“, jau mokėsi palyginti nemažas skaičius žmonių, kilusių iš liaudies. Bet poetas, matyt, pastebėjo, kad besimokantiems buvo sunku atsispirti prieš naują aplinką ir blogas įtakas, poniškumą bei išlepimą. Daugelis iš jų nutoldavo nuo liaudies gyvenimo interesų. Visa tai giliai išgyvenęs, rašytojas užsibrėžia sau uždavinį pamokyti pirmosios kaimo mokyklos mokinį. Jis įsivaizduoja tokį atvejį, kad iš valstiečių kilęs ir išsimokslinęs žmogus tampa turtingu dvarininku, gyvena prabangiuose rūmuose, o tų, iš kurių jis yra kilęs, nebenori net pažinti. Toks žmogus savo motiną, brolių gėdintųsi įsileisti į savo rūmus, nes jie nuplyšę ir suvargę.

A jak mi matka w starėj siermiedze
Przyjedzie żałośnie płakać na nędzę,
Albo brat młodszy wejdzie mi w drogę:
— Daj mi, paneczku, daj zapomogę!
To z mego domu wypchnąć ich każę³⁸.

Gavendoje sugretinama baudžiauninko lūšna su dvaro rūmais. Rašytojas panaudoja aštrų paradoksą, dvarininko rūmus hiperboliškai palygindamas su baidykle:

I paboduje pałac wysoki,
Co biedzie wieżą straszyl obłoki,
Jako straszdyło, co na wsi chlopi
Straszą w ogrodach wróble z konopi^{39–42}.

Bet juk greičiau skurdžiaus baudžiauninko apgriuvus lūšna gali būti panaši į baidyklę, o ne ištaigingi pono rūmai. Taigi, poeto neapykanta išnaudotojams pasiekia aukščiausią laipsnį, jis išjuokia ir paneigia dvarą. Ironija perauga į paradoksą, kuriuo jis įvertina suvokiamą tikrovę. Ši taip stipriai išreikšta strofa 1863 m. sukilimo išvakarėse nuskamba kaip iššūkis prieš išnaudotojus.

Dvarininkų beširdiškumą Syrokomlė pavaizduoja ir kitose gavendose, kurios šiuo požiūriu tarsi papildo „Kaimo mokyklą“. Pavyzdžiui, ga-

³⁷ Poezycze, t. IV, str. 168.

³⁸ Ten pat, str. 174–175.

^{39–42} Ten pat, str. 174.

vendoje „Iliuminacija“ (1856) poetas vaizduoja išnaudotojų dvarininkų lėbavimą liaudies sąskaita. Kūrinio siužetą sudaro rašytojui papasakoti senelės baudžiauninkės išgyvenimai Nesvyžiuje pas kunigaikštį Karolį. Baudžiauninkės pirmagimis kūdikis, sergantis raupais, turi žūti be priežiūros, nes motina priversta dirbti pas kunigaikštį — rengiamos jo vardinės. Čia VI. Syrokomlė parodo visišką liaudies beteisiškumą ir priklausomybę nuo pono. Slegianti nuotaika auga su kiekviena strofa, kol pasiekia kulminaciją. Pats ponų puotos įkarštis priešpastatomas tragiškai kūdikio mirčiai, kaip ponų lėbavimo aukai:

Tam wykrzyka wiwaty i chyli węgrzywa

Gości gromadka;

A tu ogień rozpala, oplakuje syna,

Sbolala matka.

A kiedy wszyscy krzyczą: wiwat waści książę,

W sukcesów drodze!

Ja do mojej dzieciny, do kolebki dążę. . .

Trupa znachodzę! ⁴³

Si tragiška įtampa, kurią sudaro dvi kontrastingos paralelės, ryškiausiai pabrėžia socialinį momentą. Jeigu „Lėlėje“ vyrauja daugiau lyrinis poeto išgyvenimas, tai „Iliuminacijoje“ išlaikomas gavendai būdingas epiškumas, akcentuojami tragiškieji momentai. Siurpus gyvenimo vaizdas piešiamas ne tiek meninėmis kalbos priemonėmis, kiek iš pasakojamojo įvykio išplaukiančiomis jaudinančiomis detalėmis. Autorius neiškenčia neparodęs ir savo individualaus nusiteikimo pasakojamojo įvykio atžvilgiu:

Ot wiadomo z rozkoszy szaleją bogacze,

Szumią magnaci;

A za to biedny człowiek bolesno zapłacze,

Gorzko przyplaci ⁴⁴.

Syrokomlė gamtos vaizdą piešia, susiedamas su visa gavendos nuotaika ir dar labiau jį paryškindamas. Gamta taip glaudžiai sutapus su jo paties išgyvenimu, jog, atrodo, nebėra skirtumo tarp ašarų ir krintančio lietaus. Girgždėjimas ratų, kuriais važiuodamas poetas kūrė gavendą, panašus į dejonę. Savo liūdosiui apibūdinti jis parenka epitetą „tęsknota grobowa“ ir kt. Taigi, visi kūrinio elementai pajungti neigiamai baudžiavinei tikrovei išryškinti.

Pabrėždamas šio įvykio būdingumą išnaudotojiškai visuomenei, VI. Syrokomlė pažymi, kad panašūs reiškiniai yra išgyvenami daugelio baudžiauninkų. Jis siūlo skaitytojui apie išnaudotojų skriaudas pasiklausti Lachavičių, Šybickį ir daugelį kitų, tuo lyg norėdamas dar labiau užakcentuoti keliamo klausimo svarbumą.

Poetas nesitaiksto su dvarininkų savivaliavimu, bet lyg išnaudotojų teisėjas, kritiškai tikrovės vertintojas meta kaltinimą engėjams, pasmerkdamas aristokratijos gyvenimą, tuščią jos lėbavimą, kuris sunkia našta gula ant liaudies pečių.

„Kaimo mokykloje“ Syrokomlė pavaizduoja ir dvaro tarnautoją. Poetas nepataria būti dvaro ekonomu, kuris yra pono įrankis liaudžiai išnaudoti. Jis ekonomą šaržuoja: dideli kaip šluota ūsai, aukšta kepurė su kutu, sidabrinė tabokinė — tartum neatskiriami šios kategorijos žmonių atributai. Taip pat neatsiejamas nuo ekonomo ir brikas su keturiais arkliais, kuriame jis vežioja savo žmoną, apsirengusią raudona suknia, su

⁴³ Poezye, t. IV, str. 51.

⁴⁴ Ten pat, str. 48.

brangių kyku. Poetas primena ekonomo žiaurumą ir amoralumą, drauge atskleidamas ir tariamą ekonomo galybę bei blizgesį. Ekonomas pasi-
duoda ponų vilionėms, išoriniam blizgesiui, tačiau jis nėra laisvas, nes
dvarininkas jį engia, kaip ir visą liaudį. Jis nusipelnė ne tik pasigailėji-
mo, bet ir paniekos, nes yra išnaudojimo įrankis darbo žmonėms engti.
Syrokomlė perspėja besimokantį valstietį, kad šis nepasirinktų ekonomo
profesijos, nesusižavėtų jo išore, kuri gali apgauti.

Kaip buvo minėta, gavendoje „Kaimo mokykla“, palyginti su „Be-
raščiu“, jaučiama nauja pakopa liaudies švietimo srityje. Tą naują pa-
kopą galima įžvelgti ir tame, kaip poetas sprendžia socialines proble-
mas. Gavendoje „Lėlė“ rašytojo ironija, nors labai meniškai, bet buvo
giliai paslėpta po mažosios herojės naivumu. Gi „Kaimo mokykloje“, kuri
sukurta po 11 metų, Syrokomlės ironija drąsi ir tiesi. Labiau pribrendusi
politinei kovai visuomenė su gyvenimu einančiam rašytojui diktavo kon-
kretesnes ir griežtesnes menines normas.

„Kaimo mokykloje“, kaip ir „Lėlėje“, Syrokomlė vėl priekaištavo iš-
naudotojams, kad jie paniekino savo liaudies kalbą ir vartoja svetimą —
prancūzų. Taigi, rašytojas, keldamas savo kūryboje socialines problemas,
sąmoningai ar nesąmoningai palietė ir kai kuriuos nacionalinio judėjimo
reiškinius.

„Kaimo mokykloje“ kalbama ir apie carinę kariuomenę. Rašytojas
sprendžia klausimą, ar verta, baigus mokyklą, būti ulonu. Čia taip pat,
kaip ir apibūdinant ekonomo paveikslą, poetas kelia sau uždavinį nustatyti
santykį tarp žmogaus išorės ir vidinio pasaulio. Syrokomlė nevertina
išorinio blizgesio, nes jis būdingas išnaudotojams. Po jų puošniais apda-
rais daug dvasinio supuvimo bei skurdo. Kalbėdamas apie carinės ka-
riuomenės rinktinius pulkus, kurie pasižymi išoriniu blizgesiu, poetas
perspėja:

Nie! ... choć w hulanach dobrze się zdawa,
I piękny mundur, i głośna sława,
Ale tymczasem to blask swodniczy,
Jeśli sam siebie kto nie obliczy.⁴⁵

Neigiamai vertindamas carinę kariuomenę, Syrokomlė tam tikra pras-
me parodo ir savo politines pažiūras. Ši kariuomenė yra carinės politikos
saugotojas ir gynėjas.

Rašytojas gerai suprato ir teisingai įvertino carinę valdžią, jos poli-
tiką. Tai ypač atspindi satyriniame eilėraštyje „Sachar maroz“, rašyta-
me 1858 metais caro Aleksandro II atvykimo į Vilnių proga. Jis neigiamai
atsiliepė apie iškilmes, ruošiamas carui sutikti ir išjuokė tuos, kurie tikėjo
caro malonėmis:

Latwowieńnicy!
Słyszysz z ulicy
Syna północy, zwiastuna groz,
Jak ptak złowieszczy,
Moskwicin wrzeszczy:
„Sachar maroz!“⁴⁶

Eilėraštyje kalbama perkeltine prasme, kad nesuprastų caro cenzū-
ra. Tačiau kūrinys vis tiek buvo išspausdintas tik apie 1904 metus.

Nors visa gavenda „Kaimo mokykla“ perdėm didaktinio pobūdžio,
bet ta didaktika gana vykusiai įlieta į visą jos turinį ir taip su juo orga-
niškai suaugusi, kad visumoje tampa patraukli ir pakankamai meniška. Di-

⁴⁵ Poezye, t. IV, str. 173.

⁴⁶ Zbiór poetów polskich XIX w., Warszawa, 1962, str. 149.

daktinis elementas daugiau išryškėja iš potekstės, nes autorius stengiasi skaitytoją paveikti daugiau vaizdais, o ne tiesiog liepdamas viena ar kita linkme veikti. Syrokomlė gyvenimą stebi iš mokinio pozicijų, jį apsvarsto ir įvertina, užbaigdamas gavendą griežtu sprendimu, kuris yra galutinė išvada:

Ja choć bić będę głową o ścianę,
Chłopem zostanę! ⁴⁷

„Kaimo mokykloje“ rašytojas paliečia gana daug visuomeninių problemų, kurios kartas nuo karto buvo keliamos ir ankstesniuose jo kūriniuose. Šiame kūrinyje jos tartum susumuojamos ir apibendrinamos, pabrėžiant laimėjimus, kuriuos poetas pasiekė savo kūryba, auklėdamas liaudį. Visa gavenda nuskamba kaip priešmirtinis Syrokomlės testamentas naujos, laisvos kartos valstiečiui, siekiančiam mokslo. Joje paneigiamas ir išjuokiamas senas, atgyvenęs aristokratijos pasaulis, ir ant visuomeninio gyvenimo pjedestalo pastatomas amžius skriaustas valstietis, kuriam aiškinama, kaip kurti naują gyvenimą.

* * *

Iš kurių pozicijų rašytojas vertina to meto visuomeninius reiškinius ir kaip sprendžia keliamas socialines problemas?

Visuomeninė-politinė ir kultūrinė aplinka, kurioje poetas kėlė socialines problemas, yra paini ir sudėtinga.

Lietuvos ir Lenkijos XIX a. visuomeninį gyvenimą apsprendė kova už socialinę ir nacionalinę laisvę. Vėlyvas baudžiavos panaikinimas trukdė kapitalizmo vystymąsi ir užtesė feodalinį santykių liekanų egzistavimą. Antras to meto visuomeninio gyvenimo veiksnys buvo politinė priklausomybė nuo carinės Rusijos, Austrijos ir Prūsijos. Lietuvos žemės, kuriose gyveno VI. Syrokomlė, priklausė carinei Rusijai. Besivystančio kapitalizmo prieštaračiai, nacionalinė spauda visuomenėje kėlė kovingas, revoliucines nuotaikas. Todėl valstiečių sukilimai, maištai čia vienoje, čia kitoje Rusijos imperijos dalyje buvo nuolatinis reiškinys.

Lietuvių ir lenkų kovas skatino visoje Europoje vykstantis revoliucinis-demokratinis judėjimas: Rusijoje dekabristų, revoliucinių demokratų veikla, Anglijoje čartistų judėjimas, Prancūzijoje jau net trečioji, Liepos revoliucija. Vokietijoje vykstanti revoliucinė darbininkų kova iškėlė naujo visuomeninio gyvenimo programą — Komunistų partijos manifestą, nužymėjusį gaires naujai socializmo ir komunizmo visuomenei. Visa tai turėjo teigiamą poveikį Lietuvos ir Lenkijos visuomenei, kovojant su svarbiausia Europos kontrrevoliucijos stovykla, pasenusios feodalinės-baudžiavinės sistemos saugotoja — carine Rusija.

Aktyvi lietuvių ir lenkų revoliucinė kova, savo ruožtu, skatino ir Europos demokratinį judėjimą. Lenkija iš tikrųjų buvo civilizacijos ramstis prieš carizmą ir priešakinis demokratijos būrys ⁴⁸.

Lenkijoje ir Lietuvoje atsirado nemaža giliu demokratizmu pasiėmusių žmonių, kurie nedaug atsiliko nuo marksizmo idėjų — J. Lelevelis, V. Vrublevskis, J. Dambrovskis, A. Mackevičius, Z. Sierakauskis, S. Goščinskis ir kiti revoliuciniai demokratai, kurie ne tik savo teoriniais išvedžiojimais, bet ir praktine veikla buvo susiję su išsivaduojamąja kova. Šie veikėjai palaike ryšius su rusų ir Vakarų Europos demokratais, o lais-

⁴⁷ Poezje, t. IV, str. 175.

⁴⁸ Zr. V. I. Leninas, Nacionalinis klausimas mūsų prognoje.— Raštai, t. 6, Kaunas, 1948, p. 413.

vės šūkliai buvo tie patys tiek lietuvių, lenkų, rusų, tiek ir prancūzų ar kitų tautų darbo žmonėms.

Nors Lietuvos ir Lenkijos liaudies masės kilo į išsivaduojamąją kovą, ir ši kova buvo veikiamą kitų kraštų revoliucinio judėjimo, bet ji, būdama nepakankamai organizuota, idėiniu ir klasiniu atžvilgiu nevieninga, susidūrus su carinės valdžios ginkluotomis jėgomis, būdavo žiauriausiu būdu numalšinama.

Reakcingieji visuomenės elementai trukdė revoliucinę kovą. Dėl to Lietuvos ir Lenkijos buržuazinė revoliucija užsitęsė visą XIX a. vidurio dvidešimtmetį (1840—1860), pasibaigė 1863 metų sukilimu ir 1864 m. žemės reforma. Pastaroji data yra kartu ir riba tarp feodalizmo ir kapitalizmo formacijų šiose valstybėse.

Revoliucinis judėjimas Lietuvoje ir Lenkijoje sugriovė feodalizmo pagrindus, privertė panaikinti baudžiavą, tačiau liko neišspręstas buržuazinės-demokratinės revoliucijos uždavinys — galutinai panaikinti feodalinį santykių liekanas ir iškovoti socialinę ir nacionalinę laisvę.

Šiame ilgai užsitęsusiame revoliuciniame periode atsiranda ypač nepastovios visuomeninės pažiūros, prieštaravimai tarp demokratijos ir reakcijos jėgų, klasių kovos paaštrėjimas. Tokie visuomenės gyvenimo reiškiniai turėjo svarbią reikšmę kultūros ir meno vystymuisi.

Visuomenės dalis, kurią sudarė magnatai, didikai, dvasininkija, turtingoji šlėkta, buvo carinės valdžios ramstis, jai nerūpėjo nei socialiniai, nei nacionaliniai liaudies interesai. Šio visuomenės sluoksnio pasaulėžiūra atsispindėjo reakcingojoje literatūroje, kuri daugiausia priklausė reakcinio romantizmo srovei. Jai trūko ir revoliucinio romantizmo kovingumo, ir realizmo, sprendžiant socialinius klausimus. Tokie rašytojai, kaip Ževuskis, Grabovskis ir kiti, neišėjo iš savo klasės ribų, puoselėdami tik pasenusias aristokratijos tradicijas. Todėl į XIX a. vidurį jų kūryba neteko aktualumo.

Literatūroje vystėsi realizmas, kuriam priklausė ateitis, nes jis atspindėjo naujai gimstančius kapitalistinius santykius. Realistinė literatūra kėlė revoliucines demokratinės idėjas. Tai rado gyvą atgarsį ne tik rašytojų kūryboje, bet ir literatūrinėje kritikoje, kuri kėlė konkrečius reikalavimus, susijusius su liaudies interesais.

Vieni iš pažangiausių lenkų literatūros istorijos puslapių yra XIX a. vidurio poetų — revoliucinių demokratų — G. Bervinskio, G. Erenbergo, E. Vasilevskio kūryba. Jie kardu ir plunksna skyrė kelią liaudies ateičiai. Gyvendami tokiuose pramonės centruose, kaip Poznanė, Varšuva, Krokuvė, jie matė dar didesnius prieštaravimus tarp darbininkų ir kapitalistų. Liaudies išnaudotojų adresu jie prabyla drąsiu revoliuciniu žodžiu. G. Erenbergas savo dainoje „Kada liaudis stoja į mūšį“, parašytoje 1848 m. revoliucijos poveikyje, prakeikimu graso išnaudotojams. Jis sako, jog liaudis jau pažino savo galią ir, nusimetusi jungą, už skriaudas paguldysianti ponus į kapą.

VI. Syrokomlė buvo veikiamas ir pažangios revoliucinės, ir reakcinės literatūros vystymosi tendencijų. Todėl jo kūryba kupina didelių prieštaravimų. Šalia pažangių demokratinių jo kūrybos motyvų yra nemaža reakcingų nuotaikų, atgyvenusių pažiūrų. Rašytojas buvo veikiamas savo luomo tradicijų, vienuolyno mokyklos įtakos, o, be to, gyveno ne pramonės rajonuose. Poeto gyvenamame krašte silpniau vystėsi kapitalizmas, o kartu ir proletariatas, dėl to jam sunkiau buvo įžvelgti į kapitalizmo vidinių prieštaravimų esmę. Syrokomlė, kaip ir C. Norvydas, M. Romanovskis, T. Lenartovičius ir kiti tos kartos rašytojai, nepajėgė pakilti iki revoliucinių demokratų lygio ir pasiliko šlėktiškų demokratų pozicijose.

Visa VI. Syrokomlės kūryba kupina gilaus nepasitenkinimo esama tikrove. Jis iškelia neigiamas tos tikrovės puses, bet demaskuoja ir kritikuoja jas pasyviai. Jo estetiškas idealas yra ne revoliucionierius, o išnaudojamas, skriaudžiamas liaudies žmogus. Rašytojas daugeliu atžvilgiu pasiduoda net kažkokiam jausminiam humanizmui, altruizmui, kaip tik ir stokojančiam intelektualinio esamos tikrovės apibendrinimo, kuris skatintų griebtis konkrečių priemonių tai tikrovei pakeisti, t. y. socialinės revoliucijos. Jis stovi reformų šalininkų pozicijose. Įstatymų pakeitimas, visuomenės auklėjimas demokratine linkme, liaudies švietimas yra pagrindiniai rašytojo idealai.

Tiesa, kai kuriuose jo kūriniuose jaučiama nedrąsiai ir gana užslėptai tekanti revoliucinė srovė. Kaip jau anksčiau minėta, tokie yra eilėraščiai „Gerosios žinios“, „Pavasarejant“, „Per anksti“, „Rytmetis“ ir kt. Tai ypač būdinga jo kūrybos 1848–1851 metams, laikotarpiui po didžiųjų revoliucinių įvykių Vakarų Europoje ir Lenkijoje.

Kūrinyje „Pavasarejant“ Syrokomlė, reikia manyti, užsimena apie revoliuciją, simbolizuodamas ją gamtos reiškinių paveikslais:

O, jeżeli wam zimę zakończyć sądzono,
Pośpieszcie czarne chmury i ogniste burze!⁴⁹

nes:

Póki grzmotu nie będzie, to i wiosny niema⁵⁰.

Tačiau eilėraštyje „Per anksti“ rašytojas suabejojo, ar ne per anksti pradėta kova. (Poetas, kuris per anksti dainavo „pavasari“, buvo palaidotas „po sniegu ir smiltimis“.) Tačiau Syrokomlė nepasmerkė kovos, o tik siekė, kad jai būtų geriau pasiruošta.

Savo gavendoje „Rytmetis“ rašytojas kalba apie revoliuciją taip pat simboliais. Kūrinys parašytas tais pat metais, t. y. 1861 metais, kada VI. Syrokomlė vyko į Varšuvą dalyvauti sukilime. Nors tikrų žinių nėra, bet iš kūrinio nuotaikos galima spėti, kad jis parašytas po kelionės į Varšuvą. Čia ir svajonės apie laisvę ir kartu rašytojo pavargimas, nusivylimas revoliuciniu judėjimu:

Dla zbolalego serca osłoda
Jutrzeńka młoda,
Lecz jasne słońce ze swą opieką
Jeszcze daleko!⁵¹

Syrokomlės kūryboje galima pastebėti pažiūrų evoliuciją demokratėjimo linkme. Tačiau, kaip suderinti 1848 metais parašytą eilėrašį „Gerosios žinios“, kupiną revoliucinės dvasios, su „Rytmečiu“, kuris išreiškia pesimistinę pažiūrą į revoliuciją, nors pastarasis parašytas 1863 metų sukilimo išvakarėse. Pagaliau, kaip suderinti „Rytmečio“ nuotaiką su poeto praktine revoliucine veikla (išvykimu į Varšuvą dalyvauti sukilime).

Taigi, šioje pereinamojoje painioje epochoje rašytojui sunku buvo surasti tvirtą kryptį ir visuomeniniame, ir literatūriniame gyvenime. Rašytojas gyveno per daug revoliucingoje atmosferoje, kad vienu ar kitu atveju būtų jos išvengęs. Tačiau aiškos revoliucinės linijos jis neturėjo ne tik dėl to, kad dar negalėjo teoriškai susipažinti su revoliucijos principais, bet ir dėl to, kad jo revoliucinę mintį visada ribojó carinė cenzūra.

⁴⁹ Poezye, t. VI, str. 231.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ Poezye, t. VII, str. 256.

Nors Syrokomlė nestovėjo revoliucinių demokratų pozicijose, tačiau jo kūryba suvaidino labai ryškų ir svarbų vaidmenį tiek literatūriniu, tiek ir visuomeniniu-auklėjamuoju požiūriu. Jo kūryba gimė ir brendo ne aristokratinėje aplinkoje, ne uždarame rašytojo kabinete, bet pačiose liaudies gelmėse. Poetas nuolat bendravo su liaudimi, kentėdamas visas baudžiavinės-kapitalistinės santvarkos liaudžiai nešamas skriaudas ir vargą.

Syrokomlė neatsitiktinai pasirinko gavendos žanrą. Gavendos neilgos, nesudėtingas jų siužetas, vaizduojantis kasdieninį gyvenimą, eiliuota kalba. Nemokančiam skaityti tokie kūriniai lengva įsiminti. Todėl gavendos plačiai pasklido visuomenėje ir žadino, auklėjo tamsią, prislėgtą liaudį, šaukė jį į kovą už socialinę ir nacionalinę laisvę.

Kuris kitas žanras galėjo labiau atitikti rašytojo didaktinius siekimus? Poema, baladė? Tiesa, kai kas Syrokomlės gavendas mėgina kildinti iš romantizmui būdingo baladės žanro⁵² ir remiasi tokiais gavendose sutinkamais baladėi būdingais bruožais, kaip lyrizmas ar fantastinis elementas. Tačiau atrodo, kad toks aiškinimas neturi rimto pagrindo.

VI. Syrokomlė savo gavendose duoda gana įvairiapusišką XIX a. vidurio Rytų Lietuvos ir baltarusių liaudies gyvenimo paveikslą. Rašytojas giliai išvelgia gimstančio kapitalizmo reiškinius ir jų ardomąją jėgą, kuri verčia naikinti senas, atgyvenusias feodalinės-baudžiavinės visuomenės formas. Jis to meto gyvenimą parodo su tokia realistine jėga, paliečia tiek daug aktualių klausimų, kad visa tai jokiū būdu nesutelpa į romantinės baladės rėmus. Aišku, baladės turėjo įtakos jo gavendoms, tik ne esminės. Šalia kitų rašytojų sukurtų gavendų, liaudies kūrybos, lenkų literatūros lyrinių ir epinių kūrinių įtakos, daugiausia reikšmės Syrokomlės gavendoms turėjo epochos dvasia ir jo demokratiškas požiūris į gyvenimą.

Tiesa, kai kuriais atvejais poeto pažiūrose pastebimos reakcingos nuotaikos, klasių solidarizavimosi tendencijos (straipsnis apie baltarusių rašiją, „Kurjer Wileński“, 1861 m.). Bet tai nėra Syrokomlei būdingi atvejai. Savo kūryboje parodydamas tiek daug meilės ir nuoširdumo liaudžiai, poetas turėjo vadovautis daugiau savo paties humaniškumu, negu siaurais šlėktos luomo politiniais siekais:

...W chłopie wypadnie uszanować człeka⁵³.

Žmogus buvo daug mažiau vertinamas už kitus gyvius:

Papa kocha swoe konie, mama swego szpica...

O žmogus?

Chłopów każde łaje, każdy kijem kropi...

W poszarpanych sermęgach ledwie włóczą ducha...⁵⁴

Savo humaniškumu VI. Syrokomlė pirmauja kitų to meto rašytojų tarpe. Palyginę šias eilutes su kurio nors romantiko (ypač reakcingojo romantizmo atstovo) kūryba, pamatysime didžiulį skirtumą.

Pavyzdžiui, M. Grabovskis ir H. Żevuskis, persiėmę prancūzų reakcingojo romantizmo nuotakomis ir nevykusiai sekdamį Satobriano, Stal pėdomis, literatūrą visiškai atitraukia nuo gyvenimo. M. Grabovskio nuomone, poezija privalanti turėti kažką tokio užburiančio. Šių autorių kūryboje vyrauja turtingos šlėktos, magnatų nuotykių aprašymas, perteikiamos aristokratiškos nuotaikos, atsietas nuo socialinių klausimų mistinis-

⁵² A. Drogoszewski. Wl. Syrokomla, W-a, 1905, str. 20.

⁵³ Poezye, t. VII, str. 209.

⁵⁴ Poezye, t. IV, str. 191.

religinis patriotizmas. Nors V. Polis savo gavendose rašo ir apie valstietį, tačiau visiškai užtušuoja socialinę nelygybę. Stai jo artojo paveikslas:

Tak czyń ty Boży kmiec!
Ty się trzymaj pluga wiecznie!
Bo Bóg — ojciec, ziemia — matka!
I żywota droga gładka,
Kto na roli siadł statecznie.⁵⁵

VI. Syrokomlės ištroškęs šviesos valstietis visa epocha pralenkia V. Polio valstietį, saugomą „angelo-sargo“. V. Polio socialinių klausimų vertinimo kriterijus yra toks siauras, kad jo gavendos, kaip ir Grabovskio ar Żevusio kūriniai, jau seniai atgyvenę ir beveik neskaitomi. V. Polis nepajėgė taip pajusti naujų visuomenės gyvenimo reiškinių, kaip juos išgyveno Syrokomlė, ir pasiliko tūpčioti siaurame dabarties rate, anot T. Lenartovičiaus — „bajoriškas, katalikiškas, konservatyvus, į valstietį žiūrėjo iš aukšto ir traktavo jį tik kaip ištikimo tarno idealą“⁵⁶.

Nors T. Lenartovičius kritikuoja V. Polį, bet socialinėje srityje ir pats mažai tėra pažangesnis už kritikuojamąjį. Tiesa, šalia idiliškų, šviesių, barokišku stilium nupieštų valstiečių gyvenimo vaizdų, Lenartovičius pro tarpiais paliečia ir jų skriaudas. Tačiau pasitenkina religiniais sprendimais, neprotestuoja prieš socialinę neteisybę.

Pažangesnė ir kovingesnė yra M. Romanovskio (1834—1863) ir K. Ujejskio (1823—1897) kūryba. Romanovskis parodo ryškias realistiškes tendencijas, ypač poemoje „Dziewicza z Sącza“ („Mergaitė iš Sončo“) ir eilėje savo gavendų. Jis dalyvavo 1863 m. sukilime, kur herojiškai žuvo.

K. Ujejskis buvo didelio talento ir plačių užmojų poetas. Tokie jo kūriniai, kaip „Maraton“ („Maratonas“), „Skargi Jeremego“ („Jeremėjaus skundas“), „Za służbę“ („Tarnaujant“), rodo rašytojo kovingas nuotaikas.

Tačiau ir M. Romanovskio, ir K. Ujejskio, ir kitų demokratiinių rašytojų, kaip C. Norvydo, V. Ančycio, kūryboje nors ir jaučiami demokratiinių ir revoliucinių idėjų atgarsiai, bet daugiau vienpusiški, išplaukia iš autorių nacionalinių interesų. Iš suminėty rašytojų labiau socialinę pusę įžvelgia K. Ujejskis. Tačiau ir jo kūryba stokoja liaudiškumo. Jis nepasiekia tokio plataus socialinio diapazono, koks yra VI. Syrokomlės kūryboje.

Rašytojo humaniškumas apsprendžia gavendų realistinį metodą. Jų herojus paprastas liaudies žmogus, kenčias dėl socialinių neteisybių. Gavendų realizmą apriboja pati žanro specifika. Čia autorius nekelia sau uždavinio atkurti platų, sudėtingą realistinį gyvenimo vaizdą ar įvairiapusišką žmogaus charakterį, kaip suklestėjusio realizmo plačios apimties epiniuose žanruose — romane, apsakyme.

Realizmas suklestėjo kapitalizmo visiško išsivystymo epochoje. O Syrokomlės gavendos buvo kuriamos, kapitalizmui pradėjus vystytis. „Epochoje, kada anksčiau viešpatavusi klasė jau siuro, o nauja dar tik-tai formavosi, iš tikrųjų negalėjo būti ir kalbos apie visapusišką klasinių tipų susikristalizavimą ir apie absoliučią individualaus ir klasinio prado vienybę arba tapatumą viename ir tame pačiame žmoguje“⁵⁷.

Gavendose herojus neužima vyraujančios vietos. Rašytojas daugiau apsiriboja atskirų tikrovės detalių atskleidimu, perteikdamas jas daugiausia statiškai, su daiktišku konkretumu. Tačiau parinktosios detalės yra ga-

⁵⁵ V. Pol, Poezye, t. IX, str. 145. Lwow, 1878.

⁵⁶ T. Lenartowicz (įžanga prie leidinio).— L. Kondratowicz, Poezye, t. I, Mikolów, 1922, str. 14.

⁵⁷ А. Аникст, Творчество Шекспира. Изд. худож. лит., М., 1963, стр. 66.

na tipišką ir padeda pilnai atskleisti to meto klasinės visuomenės prieštarų esmę.

Visuomeninis gavendos pobūdis, jai keliami konkretūs uždaviniai daugiausia turėjo reikšmės jos meniškumui. Syrokomlė stengiasi paprastai, prozaškai pasakoti apie vieną ar kitą tikrovės pusę. Dėl to čia rašytojui tik vietomis iškyla reikalas panaudoti puošnesnį stilių. Daugiausia jis realistiškas. Matydamas valstietį prie naujos epochos slenksčio, jis supranta, jog reikia jį pamokyti, nurodyti jam uždavinius, kuriuos kelia kapitalistinė visuomenė. Syrokomlė pamiršta savo kilmę, išsilavinimą ir nusileidžia iki bemokslų valstiečio lygio, kad šis suprastų jo kalbą, nes:

...wiele rzeczy z braćmi ma do gawędzenia.

Ja was kocham serdecznie, a wy mnie wierzycie! ⁵⁸

Gavendų kalboje meninės priemonės liaudžiai lengvai suprantamos. Rečiau naudojamos metaforos ir kitokios perkeltinės prasmės poetinės priemonės.

Autorius perteikia visą eilę nuotaikų: juoką, ironiją, džiaugsmo ašaras, gailėsčio ir užuojautos jausmus. Tačiau kuria linkme Syrokomlė bekreiptų savo jausmus ir mintis, jis visada išlaiko aiškų ir pastovų savo požiūrį į liaudį ir išnaudotojus: pirmuosius užjaučia ir skatina į geresnį gyvenimą, antruosius pasmerkia ir išjuokia. Todėl gavendose nuolatos „glaudžiai persipina satyriniai ir giliai lyriški motyvai“ ⁵⁹. Taip yra todėl, kad rašytojas dažnai sugretina visko pertekusį, prabangingą pono gyvenimą su nuskriausto ir ujamo baudžiauninko gyvenimu. Neapykantą, panieką išnaudotojams daugiausia išreiškia satyra. Ji gavendoms suteikia kovingumo ir idėjinio aštrumo. Lyriniai momentai išreiškia meilę nuskriaustajam, nuoširdumą ir šilumą, kas gavendos prozaiką, o vietomis ir gana niūrų siužetą tiesiog atgaivina ir padaro patrauklų.

Syrokomlė norėjo pažadinti skriaudžiamo žmogaus savo vertės pajautimą, jo išdidumą, siekimą, ne tik lygiuotis į tuos, kurie jį niekina, bet ir pralenkti juos savo dvasiniu taurumu. Tuo gavendos turi labai svarbią auklėjamąją reikšmę.

Artėjant 1863 m. sukilimui, poetas vis griežčiau pasisako už valstiečių išlaisvinimą ir jų švietimą. Gyvenimo gale rašytoją smarkiai puolė reakcingoji lenkų kritika. Kaip stipriai jo gavendos veikė kai kuriuos asmenis, rodo vienas užsilikęs epigraminio pobūdžio dalykėlis. Nors autoriaus pavardė nežinoma, tačiau manoma, kad tai buvęs Syrokomlės kaimynas. Štai kaip jis sutiko pasirodžiusią „Kaimo mokyklą“:

Czytałem Szkółkę! Zaczny Władysławie,
To uniwersytet w Krakowie, w Warszawie:
Uczeń zrozumiał różne fakultety,
Wykipił uczonych, jak czynią poety;
A teraz szlachcic, niech jak chce rozumie
Czy od muzyka ktoś więcej umie?
Nie chce on zostać panem, hulaniem!
Z góry pogardza rozmaitym stanem,
I główką swoją o ścianę stuka...

Nie będzie komu orać, broniować, . . .
Woliki kormić, wieprze hodować,
Nie będzie chleba, mięsa i sodła,—
Oby nauka taka przypadła... ⁶⁰

⁵⁸ Poezye, t. VII, str. 208.

⁵⁹ С. С. Советов. Л. Кондратович — В. Курочкин — Беранже, Известия АН СССР, отд. лит. и языка, т. VII, М.—Л., 1948, стр. 166.

⁶⁰ Poezye, t. IV, str. 347 (Przypisy.)

Tai kalba, kaip toli Vl. Syrokomlė buvo prašokęs savo amžininkus ir kokią reikšmingą vietą buvo iškovojęs to meto literatūroje. Jis buvo vienas iš stambesniųjų figūrų kalbamojo laikotarpio pažangiojoje literatūroje. Todėl neteisingai Syrokomlę vertina dauguma lenkų buržuazinių kritikų, priskirdami jam romantizmo epigono vaidmenį ir ypač vengdami analizuoti socialinę jo kūrybos pusę, kuri ir turi svarbiausią, išliekamąją vertę. Mirdamas 1863 metų sukilimo išvakarėse, rašytojas tikrai galėjo didžiuotis savo kūryba, kuri turėjo svarbią reikšmę, skleidžiant visuomenėje demokratines idėjas. Demaskuojančios kapitalistinę visuomenę, kolonializmą, Syrokomlės gavendos, sukurtos daugiau kaip prieš šimtą metų, ir šiandien yra aktualios.

Vl. Syrokomlė savo gavendomis iškyla kaip savitas, originalus ir nepakartojamas poetas. Jose iškeliamos, galima sakyti, visos visuomenės gyvenimo problemos, kurias vėliau, per visą kapitalizmo epochą, sprendė didieji lenkų realistai — Ožeskova, Konopnicka, Prusas, Sienkevičius, Żeromskis ir kt.

Syrokomlės kūrybos reikšmė dar labiau išryškėja, kai ji palyginama su to meto panašiais rusų literatūros reiškiniiais. G. V. Plechanovas rašė: „Rusų šeštojo dešimtmečio pasiaukojimo kupina „inteligentija“ ėmė klausti „Ką daryti“, kad būtų galima išvaduoti liaudį iš sunkios būklės ir kuriai iki šiol šis klausimas aktualiausias. Todėl aišku, kodėl ši inteligentija ne tik ryte rijo Nekrasovo, Kolcovo eilėraščius, bet ir jų talentą labiau vertino už Puškino ir Lermontovo talentą“⁶¹.

Syrokomlės kūryba ne mažiau buvo populiari, negu Nekrasovo ar Kolcovo kūriniai.

Savo visuomeniškumu, humaniškumu ir realistiškumu Vl. Syrokomlės gavendos artimos ne tik lenkų, bet ir baltarusių, rusų, žydų, ukrainiečių ir kitų tautų darbo žmonėms, nes jose atsispindėjo visų jų interesai, iškilę tokiu sudėtingu ir painiu visuomenės gyvenimo laikotarpiu.

Syrokomlės gavendos bene daugiausia artimos Lietuvos liaudžiai, nes ir gimė jos gyvenimo aplinkoje. Juk ir beraščio, ir pirmojoje kaimo mokyklose besimokančio valstiečio paveikslas greičiausia yra Vilniaus krašto lietuvių paveikslas. Todėl visai nupelnytai Vl. Syrokomlės gavendos Lietuvoje buvo susilaukusios tokio didelio populiarumo.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas
Užsienio literatūros katedra

Iteikta
1964 m. balandžio mėn.

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ГАВЕНДАХ Л. КОНДРАТОВИЧА (Вл. СЫРОКОМЛИ)

С. КАБЕЛИТЕ

Резюме

В творчестве польского писателя Л. Кондратовича — Вл. Сырокомли и особенно в его гавендах важное место занимает социальная тематика. В советском литературоведении этот вопрос, как и все творчество Сырокомли, почти не исследован. Польские буржуазные критики обычно обходили социальную сторону творчества Сырокомли

⁶¹ Г. В. Плеханов, Литература и эстетика, т. 2, статья: Н. А. Некрасов. Гос. изд. худож. литературы, Москва, 1958, стр. 197.

и основное внимание уделяли патриотической теме в его произведениях. В демократической Польше также еще нет исследований о социальной проблематике творчества Сырокомли.

Цель статьи — раскрыть значение Сырокомли как писателя-демократа середины 19 века, боровшегося за освобождение крестьянства из-под крепостного ига, за просвещение народа. Писатель глубоко вникает в отрицательные стороны общественной жизни того времени, разоблачая и критикуя их. Он сознательно выбрал понятный народу жанр гавенды. В статье рассматривается происхождение жанра гавенды, его специфика, а также вклад Сырокомли в развитии этого жанра. Раскрываются художественные особенности гавенд, подчеркивается их реализм, дидактические и сатирические тенденции, роль лирического начала.

Хотя Сырокомля в решении социальных задач не поднялся до революционно-демократических воззрений и остался на позициях шляхетской демократии, однако его творчество и особенно гавенды сыграли видную роль в дальнейшем развитии польской реалистической литературы.
